

ט. שמואל, פעלו ועיקרי נבואתו

דמותו של שמואל היא רבת אנפין, לוי ומשרת בקודש, נזיר ונביא, שופט ומחוקק, מורה לעם ורב לנביאים. הוא פעל בעתות המשבר הגדול שפקד את העם אחר חרבן שילה וגלות הכבוד מישראל, ובכח הנהגתו הצליח ללכד את העם מן הבחינה הרוחנית-דתית¹ ומן הבחינה הלאומית. הוא גם חותם את תקופת השופטים ומיסד את המלוכה בישראל, ומצד זה דומה הוא למשה, שאף הוא עמד לישראל בעת משבר, בפתחי תקופות.

- 11 א. וכבר שיער ד"צ הופמן בפירושו לבר' יד, שיש לזהות את 'דנה יען' זו עם דן של אברהם ועם 'דן' של משה (דב' לד א). ואפשר ש'דן' של אברהם (להבדיל מן דן = ליש — לשם שביהושע ושופטים) מכוונת לתדנוס, מקום בימי האבות על נהר פרת (ועי' עוד בדבריו של בעל 'תורה תמימה' לבר' יד יד ובספרו 'מקור ברוך' א' 394). וראה י"מ גרינץ, ייחודו וקדמותו של ס' בראשית, דברי הקונגרס העולמי החמישי למדעי היהדות, עמ' 17, הערה 32.
- ב. כאשר לי'תחתים חדשי' יש משערים שהכוונה לארץ תחשי (ראה בר' כב כד), שלפי המשוער היתה בצפון לבנון.
- 12 גם ישובי בני שמעון בנגב כלולים ב'חבל בני יהודה', כי שמעון נחל 'בתוך נחלתם' (יהושע יט ט).
- 13 במ"א ה א-ד: מבחינים הכתובים בין תחום הממלכה של שלמה, שאת יסודותיה הניחו שאלו דוד (והיא מכוונה שם גם: 'עבר הנהר'), המשתרעת מן נהר הפרת ועד גבול מצרים, לבין תחום הישוב האתני הרצוף בישראל: מדרן ועד-באר שבע (והשווה עוד שם ט יח-ט, כו; דה"ב ט כו ועוד).
- 14 ואפשר שליושבים אלה בצפון התכוון דוד באמרו: אחינו הנשארים בכל ארצות ישראל (דה"א יג ב).

1 וכן דרשו בתנא דבי אליהו רבא פרק יז: כימי שמואל קבלו עליהם ישראל עול מלכות שמים באהבה וביראה.

שמואל לוי היה, ויחוסו המלא נתפרש בדה"א (ו ז יג, יח כג), ומיחוסו המקוצר הבא בראש הספר משמע שאחד מאבות אבותיו — צוף — היה אפרתי, כלומר ישב באפרת היא בית לחם. מסתבר שלימים הלך צוף משם — אם בגלל רעב שפקד את בית לחם (השווה מגילת רות) ואם מטעמים אחרים — לרמתים צופים (היא כנראה רנתים שבמורדות המערביים של הר אפרים). הוא נמנה שם עם בעלי המקום ולימים נתכנה החבל כולו על שמו: ארץ צוף (ש"א ט ה)². עוד מסתבר שבית שמואל עשיר היה³. חנה נתנה והשאילה כידוע את שמואל לה', והדירה אותו להיות נזיר לה'⁴. במשכן שילה שמש את עלי ושרת את 'פני ה' (שם ב יח והשווה שם פסוק יא), והיא לשון האמורה בכהנים⁵. הוא לבוש 'מעיל' (שם ב יט), וחגור 'אפוד בד' (שם שם יח) — ששניהם ישנם בבגדי כהונה. אף על פי כן לא מצאנו שמש שמואל בכהונה בשילה, ובאשר לאפוד מדגיש הכתוב שהיה עשוי בד, כלומר שונה מן האפוד של הכהן הגדול, שהיה עשוי זהב, תכלת וארגמן וכו' (שם' כח ו) ועוד⁶. בשילה ממלא שמואל תפקידי לוייה בלבד, שומר ושוער (ש"א ג טו). רק לאחר חורבן משכן שילה, משהותרו הבמות, בונה שמואל מזבח (שם ז יז) ומקריב עולות ושלמים (ז ט-י; יא טו; טז ב-ה), שהרי דברים אלה כשרים בכמה גם ב'זר'⁷.

נביא ורבן של נביאים

בשלושה כנויי נביא נתכנה שמואל: נביא לה', או הנביא (ש"א ג כ; דה"ב לה יח); הראה (ש"א ט י-יא ועוד), איש אלהים או איש האלהים (שם שם ו-ח, י). שני האחרונים נזכרים בפרשת משיחת שאול, עם הסבר שהוא נביא הוא רואה (שם ט ט)⁸. אבל גדול מכולם שמו — שמואל, ובשם זה הוא מוכר וידוע בפי כל⁹.

- 2 מצאנו לוי — כימי השופטים — יושבי בית לחם יהודה המחפשים להם מחיה בהר אפרים (שופ' ז ו-ח), וכיו"ב מצאנו לויים מהר אפרים קרובי משפחה לאנשי בית לחם (שם יט א).
- 3 עובדת עשירותו זו מדינשת בדברי חז"ל, ראה למשל נדרים לה ע"א.
- 4 כן משמע מן הלשון 'ומורה לא יעלה על ראשו', שמצאנו גם בפרשת נזירות שמשון (שופ' יג ה), וכן אמר ר' נהוראי בסוף מ' נזיר. וראה רמב"ם הלכות נזירות פרק ג הלכה טז (שמואל הרמתי נזיר עולם היה): ורמב"ן ראש פרשת נשא (במ' ה ו, מהר' שעועל, עמ' ריא). ויש בקדושת הנזיר מעין קדושת כה"ג (השווה ויק' כא יא-יב לבמ' ו ז-ו). ונאמר בעמוס ב יא: ואקים מבנים לנביאים ומבחרים לנזירים.
- 5 ועי' רש"י ראש פ' קרח במ' טז (ע"פ נתחמא): 'וקרח... עינו הטעתו: ראה שלשלת גדולה יוצאה ממנו ששקול כנגד משה ואהרן וכו' — ולפיכך בקש גם כהונה. וכן משמע מן הוהר פ' תרומה קמח ע"א: כולו לא זכו לכהונה ולכהונה עילאה כהאון... משה זכה בכהונה ושמש בכהונה עילאה, שמואל זכה בתרומה וכו'.
- 6 'אפוד בד' חוגרים גם כהנים הדיעות בנוב (ש"א כב יח) וגם דוד בשעת העלאת הארון לירושלם (ש"ב ו ד).
- 7 עי' ימיו של שמואל לא מצאנו (בס' יהושע ובס' שופטים) לשון 'במה'. ואפשר שהוא היה הראשון שהקריב בכמה. ברם לא מצאנו את שמואל משמש בבמות הגדולות שבימיו (נוב וגבעון). אף לא מצאנוהו משמש ב'אורים ותומים', כי כל אלה בידי כהנים בלבד. 'לכדת' שאול נעשתה בגורל (ולא באורים). דוגמת 'לכדת' עכן (יהושע ו יד ואילך). ועוד: את בניו ממנה שמואל לשופטים (ש"א ח א) אבל לא למשמשים בכהונה.
- 8 א. גם משה נתכנה בסמוך למותו 'איש אלהים' (דב' לג א), והוא גם כנויו של הנביא הקדמון עלום השם שבא אל עלי (ש"א ב כ וראה עוד שופ' יג ו-ח).
- ב. אפשר שנתכנה שמואל בכנוי 'הראה', על שם נבואתו הראשונה שהיתה לו במראה (ש"א ג טו). ומצאנו שגם חנני שניבא נבואת תוכחה למלך בימי אסא (דה"ב טז ז ואילך) נקרא אף הוא: הראה. וראה עוד יש' ל י, המקביל 'רואים' לחוים'. ג. הכנוי 'נביא לה' נזכר כאן — בספר נזיר — לראשונה (ביהושע ושופטים לא נזכר השם נביא, אלא: אשה נביאה — דבורה).
- 9 נעורו של שאול קורא לשמואל בתינו 'איש אלהים', ומעיד עליו: והאיש נכבד כל אשר ידבר בוא יבוא (ש"א ט ו). ובשם שמואל סתם הוא נדע לא רק לדוד שאול (שם י יד-טו), אלא גם לבעלת האוב בעין דוד (שם כח יב).

דוגמת משה, מורה שמואל ומוכיח ומתפלל: גם אנכי חלילה לי מחטא לה' מחדל להתפלל בעדכם, והוריתי אתכם בדרך הטובה והישרה (שם יב כג), ובשעת הצורך — וגם כאן דוגמת משה — מבקש הוא מה' שיעשה לישראל אותות ומופתים בשמים ובארץ (שם שם יז-יח והשווה ז ט-י), והוא זוכה שה' נענה לו.

נבואתו הראשונה של שמואל היתה כולה תוכחה ומכוונת לראש העם — אל עלי השופט — הכהן האחרון ששימש בשילה. אלא שאז היה ירא מלהגיד את המראה לעלי רבו, משום הכבוד שכבדו, עד שהשביע אותו (ש"א ג יז). גם נבואתו האחרונה היתה תוכחה ומכוונת לראש העם — למלך שאול, משיחו הראשון, אולם כאן הקדים תפלה לתוכחותיו: ויזעק אל-ה' כל-הלילה (שם טו יא)¹⁰. בעמידתו זו ללא חת מול מלך 'ראש שבטי ישראל' שימש שמואל דוגמא לכל נביאי האמת והצדק שבאו אחריו, להוכיח בשער לא רק את העם, אלא גם את מלכיו וראשיו, והניח בכך את היסוד לסגולתה ולצביונה של הנהגת המלוכה בישראל לדורות.

תחילת נבואתו היתה בתקופה של הסתר פנים: 'ודבר ה' היה יקר בימים ההם אין חזון נפרץ' (ש"א ג א). והוא עושה להרכות נביאים בישראל¹¹ על ידי הקמת חבורות של נביאים¹², המתנבאים לקול כלי נגינה¹³ בהדרכתו: ושמואל עמד נצב עליהם (ש"א יט כ). מסתבר שהחבורה שישבה בנזירות ברמה, בסמוך לעירו, יסדה מעין בית מדרש¹⁴, ודרך חבורות אלה הפיץ שמואל דעת ה' בעם וגם חזק את רוחו בעתות המשבר הגדול שפקד את העם עם חרבן שילה.

יש להניח שגם גד ונתן, הנביאים שהדריכו את דוד וגם הוכיחוהו בשעת הצורך על פניו, נמנו על בית מדרשו¹⁵. על כל פנים מדבר שאול בסוף ימיו לא על נביא יחיד כי אם על נביאים בלשון רבים (ש"א כח ו, טו) ואכן כינו חז"ל את שמואל: רבן של נביאים (יר' חגיגה ב א ועוד)¹⁶.

מורה לעם ושופט

דרך חדשה הנהיג שמואל בהוראה. אין הוא יושב, דוגמת השופטים שקדמו לו, בעירו בביתו ומחכה לבאים אליו לדרוש את ה' או לשאול בעצתו או לפסקו, אלא הוא עצמו הולך אל העם

- 10 והשווה לכאן את פירושו של ר"א לש"א טו לה: ושמואל היה אוהב אותו מאד, להיות מעשה ידיו להתפאר, והיה הוא המלך הראשון אשר נמשח על ישראל... ולכן לא יסף לראותו כי נעצב על רעתו.
- 11 וכן מצינו במשה: ומי יתן כל-עם ה' נביאים כיייתן ה' את-רוחו עליהם (במ' יא כט).
- 12 חבורות אלה מכוונות בספרנו פעם 'חבל נביאים' (ש"א י י) ופעם 'להקת נביאים' (שם יט כ). החבורה הראשונה היתה ב'נצבת אלהים', והאחרת היתה בסמוך לעירו של שמואל ב'נזירות ברמה'.
- 13 א. ש"א י ה והשווה עוד מ"ב ג טו. לחבורות המתנבאים ראה עוד במ' יא כה-כו.
- ב. כשנפגש שאול עם חבל הנביאים בנצבה ניבא אף הוא, וכיוצא בזה קרה למלאכיו שלחל לגויות ברמה ואחר שם (ש"א סוף יט).
- 14 יסוד חבורות הנביאים המתנבאים על ידי שמואל שמש אל נכון דוגמא לחבורות בני הנביאים, שנוסדו כימי בית עמר ויהוא (הללו נחשבו בדרך כלל לחלמרי אליהו ואלישע, מ"ב ג ג; ד א). יצוין שמתנבאים אלה זכו לעתים ליחס של ולול (השווה מ"ב ט יא; הושע ט ז; עמ' ז יב; יר' כט כו).
- 15 עם תלמידי שמואל היה זמן מה גם דוד, בברחו מפני שאול (ש"א יט יח) אף שאול עצמו (שם שם כד). חז"ל מיחסים לשמואל דוד כמה תקנות שחקנו בבית המקדש (תענית כו ע"א) ואף דרשו את השם 'נזירות ברמה', שישבו ועסקו ב'גויו של עולם'... (ובמים נד ע"ב ועוד), וראה עוד דה"א ט כב: כו כח.
- 16 מעין הכינוי שכינו את משה: משה רבן של כל הנביאים (שמ"ר כא ד).

ומתהלך לפנייהם (ש"א יב ב) ומורה להם את הדרך הטובה והישרה (שם שם כג) — הטובה והישרה גם בעיני ה' וגם בעיני אנשים (שם ב כו). הוא סובב ומבקר בדרך קבע הן במרכז הארץ¹⁷ והן בירכתי הארץ¹⁸. מדרך זו של הוראה לא חדל עד לערוך ימיו ועד בכלל, כמשתמע מדברי הנערות לשאול בפרשת המשיחה: כי היום בא לעיר (שם ט יב)¹⁹ וכמשתמע מדברי פרידתו: ואני התהלכתי לפניכם מנערי ועד היום הזה (שם יב ב). בהוראה שיטתית זו שנמשכה לפחות עשרים שנה רצופות (ש"א ז ב) הצליח שמואל להרחיק את העם מן הדעות המשובשות, ומן המעשים המעוותים הבאים בעקבותיהן²⁰, השיבו אל עבודת ה' והעלה אותו לדרגה של טהרת דעת ה'²¹. עובדה היא שלא מצאנו עבודה זרה לא בימיו ולא בימי משיחיו²².

שופט ומחוקק

שמואל כולל את עצמו בין השלוחים ששלח ה' להציל את ישראל מידי אויביהם (ש"א יב יא)²³, וכוונתו שם לשופטים לוחמים ומושיעים. אמנם לא מצאנו את שמואל לוחם בפועל בשדה הקרב²⁴, אבל מצאנוהו מתפלל ומקריב קרבנות לפני התחלת הקרב במצפה (שם ז ח-י)²⁵, דוגמת משה במלחמת עמלק (שם' יז ח-יג) ודוגמת דבורה הנביאה שיצאה — שלא ברצון ולפי בקשת ברק למלחמת הקישון. דוגמת משה — דוגמת יהושע ביחוד — הוא מציב 'אבן אחת' לזכר הישועה (ש"א ז יב). שמואל יוצא עם שאול למלחמה בבני עמון (שם יא ז, יב-יד) ומשם גם משמע שמלחמה זו של שאול היתה בעצה אחת עם שמואל. הוא גם עושה שלום עם האמורי (שם ז יד). אין ספק שיחד עם פעולותיו במלחמות ישראל שפט שמואל את העם פשוטו כמשמעו, הן בדברים שבין אדם לחברו והן בדברים שבין אדם למקום, ובכלל זה הוראת חוקי אלהים ותורותיו, הנסמכים למשפט (שם' יח טז). ובכלל 'שפט' גם מנוי שופטים (ש"א ח א). ולא לחינם מרבים חז"ל להזכיר את שמואל 'ובית דינו'²⁶. ואכן היה לא רק נביא ורואה מקובל על העם (ש"א ג כ; ד א), אלא גם שופט במשמעות ראש כל

17 ש"א ז טז וראה פירוש והערות. מקומות אלה היו מקודשים בעיני העם מקדמת דנא, כמו בית-אל מימי יעקב, הגלגל מימי יהושע והמצפה מימי השופטים.

18 ש"א ח א והשווה אל ג כ; וראה עוד טו יב; טז ד. חז"ל השמיעו דברי בקורת על השופטים שהעדיפו לשבת במקומותיהם (ראה יל"ש לשופטים רמז סח).

19 משמע שרוב ימיו הוא עושה מחוץ לעירו ובקורו בעירו הוא כעין מאורע.

20 ש"א ג; יב יד-טו, כא.

21 מעשה הסרת אלהי הנכר (ש"א ז ג-ד) דומה למעשה יעקב אחר כבוש שכם (בר' לה ב-ד) ולמעשה יהושע בשכם (יהושע כד כג). ובשני אלה הכוונה לשלל מלחמה נושאי סמלי עבודה זרה.

22 מבחינה זו דומה ס' שמואל לס' יהושע, שאף בו אין זכר לעבודה זרה, מה שאין כן ספרי שופטים ומלכים ורוב ספרי נביאים אחרונים.

23 ושם מונה שמואל ארבעה שופטים בלבד: א) ירובעל (הוא גידעון שסרב להענות לבקשת איש ישראל' ליסד מלכות שושלתית בישראל); ב) בן (חז"ל: שמשון); ג) יפתח; ד) ואת עצמו.

24 אף על פי שהוציא להורג כמו ידיו את אגג מלך עמלק (ש"א טו לג). והעיר ש' אברמסקי (ממלכת שאול וממלכת דוד, עמ' 219): העובדה שלא הודגש ששמואל עצמו עושה מלחמה היא בחינת חסרון במישור חיי המעשה, אבל מעלה מצד הווייתו של איש אלהים, שהיא ממהות סגולה הנהגתו.

25 בקרב זה הצילו ישראל מידי פלשתים כמה מערי השפלה. חשועת מלחמה זו נכללה בסדר תפלת תענית: מי שענה את שמואל במצפה הוא יענה אתכם וכו' (מ' תענית ב ד).

26 עירובין מה ע"א; יבמות עז ע"א; ב"ק סא ע"א ועוד הרכה.

העם ומנהיגו, דבר שלא זכה לו שום שופט מאלה ששמותיהם נתפרשו בס' שופטים. הוא פונה אל כל בית ישראל להטהר מעבודת אלהי הנכר (ש"א ז ב-ד) והוא קובץ את כל ישראל המצפתה (שם פסוק ה ואילך), כל זקני ישראל נאספים אליו מעריהם לדרוש ממנו מנוי מלך (שם ח ד, כא), כל שבטי ישראל נאספים אליו אל המצפה להמלכת שאול (שם י כ), ולפני 'כל ישראל' בגלגל הוא נושא את נאמו (שם יב א-ה). ושם מעידים בפרהסיה כל אחד מישראל על התהלכותו לפני העם, על שופטות הצדק שלו שהיתה מלווה נקיון כפים ונעדרת כל טובת הנאה, ובמותו סופדים לו כל ישראל (שם כה א; כח ג). ברם שמואל אינו רק שופט אלא גם מתקן תקנות ומחוקק. הוא שפירש את 'משפט המלך' (שם ח) וחיברה 'למצות המלך' שנתפרשה בתורה ועשאה לחוקה אחת — 'משפט המלכה' (שם י כה)²⁷. הוא גם מתקן תקנות בתחום עבודת ה' וטהרתה, כגון 'נסוך המים' (שם ז ו), או הברכה על הזבח (שם ט יג). להנהגה זו של שופט — מנהיג ונביא אין כל מקבילה בממלכות קדם.

מעיקרי נבואתו

בנאום שנשא שמואל לפני העם, כשחדל להיות שופט להם, לאחר שכל ישראל קבלו את שאול למלך עליהם (ש"א יב), הוא סוקר את 'צדקות ה' לישראל מימי מצרים ועד ימיו'²⁸, ואגב כך אפשר לעמוד על כמה מדעותיו בעניני האמונה ובעניני תולדות ישראל. דעות אלה יסודן בברית מלכות ה' על ישראל: וה' אלהיכם מלכם (שם שם יב). ישראל נהיה לעם ה': כי הואיל ה' לעשות אתכם לו לעם (שם שם כב). אמנם לשון ברית לא נזכרה בנאום זה, אבל היא משתמעת יפה מן ההתחייבויות ההדדיות של הבאים בברית מלכות זו. ה' עשה את העם (שם כב) והוא גם עושה את שלוחיו (שם שם ו) הנשלחים על ידו להצילם מאויביהם. הוא שהעלה את ישראל משעבוד מצרים והוא שהושיבם 'במקום הזה', והוא גם השומר עליהם כי ישבו 'בטח' (שם שם יא). רק בזמן שישראל שוכחים את מלכם ה' וחדלים לעבדו הם 'נמכרים' על ידיו, כלומר משתעבדים לגויי הארצות כדין עבדים המורדים ברבם. אף על פי כן כשהם מתחרטים וזועקים אליו ומתוודים על מעשיהם הרעים ומבטיחים לשוב אליו ולעבדו באמונה, הוא חוזר ושולח להם מחדש שליחים להושיעם מצרותיהם. לשון אחרת: נאמנותם למלכם האמיתי היא המושיעה אותם מכל צרותיהם²⁹. קיומה והצלחתה של מלכות בשר ודם על ישראל תלויה במידת נאמנותם של המלך ושל העם אל ה'. אין איפוא ישועה אמיתית בשנוי משטר בלבד, אלא בשנוי יחס העם ומנהיגם לה' מלכם האמיתי, המשדד בגלגל מערכות טבע והיסטוריה (שם ז ט-י; יב טז-יט)³⁰.

ועוד למד שמואל שברית מלכות זו בין ה' לבין ישראל עמו איננה ניתנת לבטול, כי ה' קרא את 'שמו הגדול' עליהם, לפיכך מובטח לישראל: כי לא יטש ה' את-עמו (ש"א יב כב והשווה ויק' כו מד-מה). לשון אחרת: מובטח לישראל מעמד של 'עם עולם'.

27 כשם שהוא מפרש את פרטי מלחמת החרם בעמלק (ש"א טו), אשר כללותה נתפרשו בתורה שבכתב.

28 דוגמת משה הסוקר במשנה תורה את עיקרי תקופתו, דוגמת יהושע שבנאום הפרידה שלו (יהושע כד) סוקר הוא את תולדות ישראל מימי האבות ועד ימיו.

29 מן הראוי להעיר שלא מצאנו את שמואל דורש את ארון ברית ה' במקום ישיבתו הארעית בגבעת קרית יערים (וראה עוד דה"א ג), ואפשר שרצה בכך ללמד את העם כי הישועה איננה בארון ברית ה' צבאות, אלא במי ששיכן את כבודו עליו. והשווה עוד נבואת ירמיהו ז ג-יב.

30 על יחסו של שמואל למלוכה מזה ועל חיבתו האישית לשאול מזה ראה לעיל פרק 'משטר והנהגה בישראל'.

באשר לדרך הטובה והישרה' כבר למד שמואל בבוא אליו נבואתו הראשונה (לעלי), שאין החטא מתכפר בעולה ובזבח (ש"א ג יד). ובנבואתו האחרונה (לשואל) למד, שאין טוב אלא לשמוע בקול ה' ולציית למצוותיו: הנה שמע מזבח טוב, להקשיב מחלב אילים (טו כב). אין פירושו של הדבור ששמואל מתנגד לעבודת ה' בקרבנות, שהרי הוא עצמו הרבה להקריב בבמות, אלא ערכה של עבודת ה', בין אם זו קרבן מן החי, בין נסוק מים לפני ה' עם צום ודווי המתלווים אליו ובין תפלה — נערך רק לפי הכנת הלב של העובד (ש"א ז ג), ולפי טהרת לבו: ועבדתם אתו באמת בכל-לבבכם (יב כד). ראייתו של בשר ודם, ואפילו הוא גדול, מצומצמת היא: כי לא אשר יראה האדם, כי האדם יראה לעינים וה' יראה ללבב (שם טז ז). שמואל שהיה 'טוב גם עס'ה' וגם עם-אנשים' (שם ב כו) שמש דוגמא לרבים: והאיש נכבד (שם ט ז).

עיקרי נבואתו של שמואל שמשו יסוד לנבואות הנביאים שבאו אחריו. על המקבילות בין דבריהם לבין דבריו ראה בפרק על המקבילות להלן ובנספחות.

שמואל כמשה

כבר השוו ירמיהו (יר' טו א) ומשורר הקודש (תה' צט ו) את משה ושמואל ודברו עליהם בנשימה אחת. ובעלי המדרש אמרו עליהם: אתה מוצא מה שכתוב בזה כתוב בזה (שוח"ט א ג)³¹. והרי עיקרי הדמיונות ביניהם העולים מתוך השוואת מעשי שניהם ומתוך דמיון הכתובים בשמואל, האוחזים בסגנון הכתובים המדברים במשה.

רק על שני נביאים אלה, מכל הנביאים שעמדו להם לישראל, ידועים לנו פרטים החל מלידתם וילדותם ועד מותם וקבורתם³². על שניהם נאמר לשון 'טוב' (שם' ב ב = ש"א ב כו). שניהם גדלו ונתגדלו מחוץ לבית הורתם. זה בבית פרעה וזה אצל עלי במשכן שילה. לכל אחד שני בנים, אבל אלה אינם מתמנים להנהיג את העם, ושניהם נצטוו למנות אחרים תחתיהם. שניהם זכו — ואלה בלבד — שיקרא ה' להם ויכפיל בקריאת שמם בהתגלותו הראשונה אליהם, בטוי לחיבה ולויריו (שם' ג ד; ש"א ג ד-י)³³, ושניהם השיבו לקול הקורא להם: הנני! (שם שם). ועוד, שניהם זכו לשמוע דבר ה' בתוך אוהל מועד (שם' כה כב; ויק' א א; במ' ז פט; ש"א ג ג והשווהו שם ב כב). שניהם היו לא רק נביאים מקובלים על כל העם³⁴, אלא גם מושלים ומנהיגים בפועל — ובלשון חז"ל: זה מלך וזה מלך (שוח"ט א ג). שניהם משתתפים בקרבות אם בפועל ואם בתפילה, ושניהם קשורים למלחמת ה' בעמלק (שם' יז ח-יב; ש"א טו וראה שם פסוק לג)³⁵, ולשניהם עושה ה' אותות ומופתים גלויים³⁶, שהביאו את העם ליראת

31 ועוד אמרו: שמואל שקול כנגד משה ואהרן (עי' רש"י לר"ה כה ע"ב ועוד). ובאשר למדותיו של שמואל הפליגו ואמרו: גדול מה שנאמר בשמואל יותר משנאמר במשה (גדרים לח ע"א).

32 אמנם על דרך הנגד. במשה נאמר: ויקבר אותו... ולא ידע איש את-קברתו (דב' לד ו). ובשמואל נאמר: ויקברוהו בביתו ברמה (ש"א כה א וראה כה ג). וענין ההספד שספדו לו כל בני ישראל מזכיר את ההספד שספדו לישראל לאהרן (במ' כ כט) ולמשה (דב' לד ח).

33 א. וכיו"ב זכו גם שני אבות (אברהם ויעקב) לכפל שמם (בר' כב יא: מו ב).

ב. גם הלשונות 'ויתיצב...' ויקרא' נזכרים אצל שניהם (ש"א ג י; שם' לד ה).

34 בשניהם נאמרו לשונות 'ידע' ו'נאמן': במשה (במ' יב ז: דב' לד י) ובשמואל (ש"א ג יט-כ).

35 מלחמתו האחרונה של משה הייתה באמורי, לאחר שסיחון סרב להענות ל'דברי שלום' של משה (דב' כו), ואילו בשמואל נאמר: ויהי שלום בין ישראל ובין האמרי (ש"א ז יד). וראה הסעיף במבוא: בין ישראל לבין גויי הארץ.

36 ש"א ז י והשווהו אל יב-יח והשווה עוד כתובים אלה לשם' יד כד.

ה' וליראת נביאיו³⁷, ושניהם אומרים לעם שלא ייראו מן הקולות (ש"א יב כ; שם' כ יז). שניהם לויים המשמשים בפועל בכהונה, וכל אחד מהם בונה מזבחות³⁸. שניהם מושחים: משה את הכהונה ושמואל את המלכות³⁹. שניהם מקנאים למלכות ה', שעליה הכריז לראשונה משה ב'שירת הים' (שם' טו יח; ש"א יב יב). שניהם מצויינים בקנאתם למצוות ה'⁴⁰, עם זאת מרבים שניהם להתפלל עבור העם⁴¹. שניהם מצויינים בנקיון כפיהם⁴² ואחרון אחרון נכבד, שניהם כותבים 'ספרים' (ש"א י כה; שם' יז יד ועוד)⁴³. ואצל שניהם נזכרים גם נביאים וגם מתנבאים (ש"א י מפסוק ה ואילך; יט וביחוד שם פסוק כ; במ' יא כג ואילך): רבן של נביאים!

*

ולבסוף, כידוע לא היתה דעתו של שמואל נוחה משאלת העם ששאלו מלך, לפי שראה בזה התרחקות מה', אבל משאמר לו ה' למלא משאלתם, בטל את דעתו וקיים בזריות את דבר ה'. וידע שמואל להפריד בין הצד העניני שהתנגד לו לבין הצד האישי. הוא נהג בשאול בכבוד ובחבה יתרה, הושיבו בראש הקרואים ונתן לו את המנה היפה, ולא זו מלחבבו עד שנשקו. ויחיד היה שאול בכל המלכים שעמדו לישראל ויהודה שנביא נשקו והדריכו בענין הנהגת המלוכה. הוא מעניק לו את התואר הרם של 'משיח ה' ומעמידו כעד על יד ה' (ש"א יב ה). חיבה גדולה זו שנהג נביא במנהיג העם, שעתידי לעמוד במקומו, מצינו במשה, שמלא את ידי יהושע תלמידו להנהיג את ישראל, ועשה משה את הדבר 'בעין יפה יותר ויותר ממה שנצטווה' (לשון רש"י לבמ' כו כג, והוא ע"פ הספרי שם). ולמרות הכשלונות שנכשל שאול אין שמואל פוסק מלחבבו, ומתאבל על גור דינו שנחרץ עליו עד יום מותו (ש"א טו לה). ומרוב חיבתו אל שאול, הוא משתדל להתחמק משליחותו למשוח איש אחר במקומו של שאול, וכשהוא הולך, אין הוא הולך בשליחות הזאת אלא כאנוס. וכשמשח את דוד לא נשקו, כדרך שנשק לשאול, אינו אומר לו דברי ברכה ליעוד, אלא: 'ויקם שמואל וילך הרמחה', 'שכן דרך צדיקים להיות מצטערין' (בשעה) שאין נטיעתן משובחת' (מד"ש יח ה).

37 ש"א יב יח; שם' יד לא; דב' לד יב.

38 ש"א ז יז; שם' יז טו; כד ד.

39 ובעקבותיו של שמואל הולכים הנביאים המשתתפים במשיחת מלכים או המתבקשים למשוח מלכים: נתן, אליהו ואלישע (מ"א א לד-לט, מה; יט טו-יז; מ"ב ט א-ג).

40 שם' לב כו-כט; ש"א טו לג.

41 ראה ש"א ז ה, ט; ח ו; יב יט, כג; טו יא. (עי' עוד בר' כז).

42 ראה במ' טו טו; ש"א יב ג-ה. מענין שמשה טען טענת נקיון כפים כלפי קורח ועדתו, ושמואל, מצאצאיו של קורח, טוען טענה זו כלפי העם.

43 והשווה גם את דברי בן סירא על שמואל (מו כב-לד, מהר"צ סגל עמ' שכא):

אובה עמו ורצוי עושהו	המשואל מבטן אמו
נזיר ה' בנבואה	שמואל שופט ומכהן.
ב[דבר] אל הכין ממלכת	וימשח נגידים על עם
ב[מצות ה' צו] עדה	ויפקד אלהי יעקב
ב[אמונתו נ]דרש חזה	וגם בדברו נאמן רועה.

....

ויכנע נציבי צר ויא[בד את כל] סרני פלשתים.

....

וגם אחרי מותו נדרש ויגד למלך דרכיו.

וישא מארץ קולו בנבואה [להשבית עון עם].

י. שאל

ראש למלכים

שאל 'ראש למלכים' (שהש"ר ה' יב)¹, בחיר ה' ומשיחו², היה בן למשפחה מיוחסת בבנימין, משפחה 'ללא דופי'³, ניהן בנוי חיצוני בלתי רגיל מעין 'דוגמא של מעלה' (סוטה י"א) ובנוי פנימי — צניעות וענותנות⁴. נוי כפול זה שבה לבם של רבים מישראל, וגם שמואל חבבו חיבה יתרה. שאל היה סגור בתוך עצמו⁵ ומהיר החלטה (יא ו ואילך; יג ט; יד לו ועד) ועומד על קיום עקרונות בנוקשות יתרה (יד לט), אבל לעתים מבטל רצונו מפני רצון העם (יד מה; טו כד), ואף מוחל לעתים על כבודו⁶. לא ידע את חובת ההודאה בחטא, ואת חובת הנשיאה באחריות למעשים, וממילא לא ידע את סוד התשובה ואת סוד היסורים הממריקים עון: הנני נשפט אותך על-אמרך לא חטאתי (יר' ב לה ועי' מלבי"ם ל"א טו טו). הוא הראה כוח בלתי רגיל לסדר את הממלכה מתוך תפיסה כוללת ורחבה, והוא שהכתוב קורא עליו כי 'לכד' את המלוכה (יד מו), והיה המיסד של מלכות ישראל רבה.

אולם תכונותיו אלה — וכתוצאה מהן גם מעשיו — היו נתונים למעלות ולמורדות מן הקצה אל הקצה, ששמשו לעתים בערכוביה, ובלשון חז"ל הפכפך היה (שוח"ט לתה' נח א) או משונה במעשיו היה (מועד קטן טז ע"ב). והרי כמה מתהפוכות אלה:

א. היה פשטן בהליכותיו (ש"א ט ה), עניו וצנוע (שם כא), וקטן בעיניו (שם טו יז), בורח מן הכבוד והשתדל להשתמט מן המלכות ('נחבא אליהם'), והמשיך ללכת אחר בקרו גם לאחר שנמשח למלך — אבל קרא את שמו על בירתו (גבעת שאל), והציב לו 'יד' בכרמל לזכר הנצחון (טו יב), גם טיפח גנוני מלכות (כ כה), והקפיד על סמלי מלכות (ש"ב א י), וביניהם החניית המשמשת לו מעין שרביט, שאיננה זוהי מידיו. יתרה מזו: הוא מפציר ומבקש משמואל: עתה כבדני נא נגד זקני-עמי ונגד ישראל (טו ל), ובלשון בעל תנא דבי אליהו רבה כט ע"א: גסות רוח היתה בו, ועשה את הכל לבסוס שושלתו אף על פי שנחבש שהמלכות נקרעה ממנו וכבר ניתנה לאחר⁷.

ב. מצד אחד הוא מחל על כבודו (י כז) וסרב — תוך סלחנות וגודל לב בלתי רגיל — להענות לבקשת העם להמית את מבזיו (יא יב-יג), ומצד אחר הוציא להורג לא רק את הכהן שחשד בו כי נתן ידו עם דוד, כי אם החריס את כל עיר הכהנים (כב יז-יט).

1 ובפתיחה לאסתר רבתי: ראש לנמשחים.

2 פעמים נקרא שאל בס' שמואל 'משיח' מחוץ כ-40 פעמים שכנוי זה נזכר במקרא כולו. בש"ב כא ו הוא נקרא: בחיר ה'.

3 כן פירש רש"י את המאמר המובא ביומא כב ע"ב 'מפני מה לא נמשכה מלכות בית שאל? — מפני שלא היה בו שום דופי

וכי: ויתגאו המלכים היוצאים מורעו על ישראל, אבל דוד מרות המואביה אחא (=בא).

4 תשובת שאל לשמואל שהוא 'מקטני שבטי ישראל' וכו' (ש"א ט כא) יסודה בענותנותו. והשווה לדבריו את דברי דוד (שם

יח יח) ואת דברי גדעון (שופ' ו טו). ויש אומרים שדברים אלה ערוכים לפי סגנון של גמסוף. ויש אומרים שמקורה של

ענותנותו של שאל בפחדו מפני העם (ש"א טו כד), ולפיכך החביא את עצמו בין הכלים והיה גם 'כמחריש' (י כז) לשמע

דברי הכווי שבוהו. גם ההחזקה בכנף מעילו של שמואל היתה 'אמיצות שבחולשה' (א' קריב, שבעה עמודי התנ"ך, עמ' 99).

5 ובלשון חז"ל: שאל דלא גלי מסכתא (ערוכין נג ע"א וראה רש"י לגטין נט ע"א ד"ה: שאל).

6 והלכה היא ש'מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול'. וכן ביומא כב ע"ב: מפני מה נענש שאל? — מפני שמחל על כבודו.

7 ועל תהפוכה זו דרשו חז"ל 'קשה היא השררה שהיא דוחפת את בעליה' (מדרש הגדול בר' מט כז). ובמנחות קט ע"ב אמרו:

... שהרי שאל ברח ממנה וכשעלה בקש להרוג את דוד.

ג. הוא הקפיד על שבועת החרם שלו במלחמת מכמש וביקש למצות את הדין עד תומו, אבל לא הקפיד על חרם עמלק, והתעלם מהבטחתו הפומבית במלחמת האלה (יז כה) ומן השבועה שנשבע ליהונתן שלא ימית את דוד (יט ו).

ד. מצד אחד היה גבור ללא חת, והטיל אימה ופחד על העם בפקודת הגיוס הראשונה שלו (ש"א יא ז). ומצד אחר התחיל בעצמו לפחד מן העם (טו כד) ואחרי כן מדרד (יח יב, טו) ומן הפלשתיים (יז יא; יח כה) וכו'.

תכונות קיצוניות יש בהן מעצם טיבן, גם סכוי רב וגם סכון רב, סכוי — שאכן יהפך המלך הראשון 'לאיש אחר' ולבעל 'לב אחר' (י ו, ט), ההולך בדרך ה', זוכה לנבואה ומחובר לנביאים, ובכך ישמש מופת ואב-טיפוס של מלך ונביא. וסכון — ששררת המלכות תעביר את הענו ואת הצנוע על דעתו, ובמקום משיח ה' ונגידו יהפך 'לראש שבטי ישראל' בלבד, הנוהג בפועל כ'מלכי כל הגוים'.

שלש 'הקלכות'

שלש פעמים המלך שאל, וכל המלכה והמלכה משמשת שלב משלבי תוקף מלכותו, בפעם הראשונה — נמשח שאל על ידי שמואל ברמה (בחשאי ובסתר עיר) למשיח ה' ולנגיד 'על נחלתו' (י א). ושלוש אותות ניתנו לו בו ביום, והאות המכרעת שה' עמו (שם ז) היתה ששרתה עליו רוח נבואה⁸. ומכאן יש ללמוד כי הנבואה צריכה היתה להכלל בתכונות מלך ישראל הראוי (והשווה ש"ב כג א-ז; יח יא). ואכן משהגיע שאל לגבעת אלהים הצטרף ל'חבל הנביאים' והתנבא עמהם: עם-נבאים נבא. חבורות הנביאים אלה הודרכו על ידי שמואל (יט כ-כד)⁹. יש להניח שהתנבאות זו, שבה נשתתף גם שאל, נסבה על יסוד המלכות ועל תשועת העם מידי אויביו (השווה ט טז). היה איפוא כאן סכוי שאכן ישמש שאל אב-טיפוס של מלך שהוא גם נביא, או לפחות של מלך שהוא תלמידם של נביאים ומחובר אליהם. בפעם השנייה — המלך שאל במצפה, לאחר שנלכד בגורל. שמואל הוציאו מן ההעלם והצביע על ניו: הראיתם אשר בחר-בו ה', כי אין כמהו בכל-העם (י כד), בחיר ה'! אבל לא כולם הצטרפו לתרועה 'יחי המלך'. בני בליעל, שלא התרשמו מחזותו החיצונית, בווהו, ורק יחידי סגולה 'החיל אשר-נגע אלהים בלבם' (שם כז) לוו אותו לביתו. ומסתבר שהחלוקים שבדעת הקהל עוררו בלבו של שאל גמגומים, והוא מחל על כבודו וכאילו גם ותר על המלוכה, ולא עשה דבר ללכוד המלוכה (יד מז), וחזר לשדהו ולבקרו.

בפעם השלישית — אחר נצחונו המפתיע על בני עמון קרא שמואל לחדש את המלוכה בגלגל. אבל בפעם הזאת הממליכים היו העם בלבד, ושמו של שמואל נפקד משום-מה (יא טו).

8 כן מצאנו בו מעבר קיצוני — אמנם מודרג — משמחה (סוף פרק יא) לקדרות רוח קיצונית (טו טו, כג) ולדכאון מעורר רחמים, עת שהוא מודה ליופים על ש'חמל' עליו (כג כא) ועד לבכיו המועז ליד מערת עין גדי (כד טז). ומסתבר שקיצוניות זו תוצאת דכאונו היתה.

9 אין אסמכתאות חתוכות להבדל בפועל בין התנבא לבין הנבא (במ' יא כה-כו; מ"א יח כט; כב י; יר' יד יד; כט כז; יח יג יז; זכ' יג ד ועד). וגם בפרשת התנבאויות שאל אין הכתובים מבחינים בין נביאים לבין מתנבאים (והשווה גם במ' יא כה-כו

המדברים במתנבאים ובפסוק כט מדבר בנביאים).

10 ראה לעיל במבוא על שמואל.

שלשה ספורי מלחמה

כן מצאנו בספרנו שלושה ספורי מלחמה שערך שאול כימי שמואל, וכל אחת ממלחמות אלה, מציינת שלב אחר בויקתו של שאול לנביא: דבקות בנביא, התרחקות ממנו, ולבסוף נחוק גמור ממנו.

המלחמה הראשונה (בבני עמון) נעשתה על ידי שאול יחד עם שמואל (יא ז), ודבקותו זו בשמואל חוללה פלאות. הנצחון היה גדול, תשועת המלחמה היתה שלמה, ונתלוותה לה שמחה רבה.¹¹

במלחמה השנייה (בפלשתים) נעדר שמו של שמואל בקריאת שאול למלחמה (יג ג), ואין שאול ממתיין לו בהקרב הקרבן. קמה איפוא מעין התרחקות בינו לבין הנביא. שמואל נוזף בו בפעם הראשונה ומודיעו על בטול שושלתו שנועדה לכתחילה להיות 'עד עולם' (שם יג-יד). באותה מלחמה זלזל שאול גם בכהן (יד יח-יט) ועל ידי כך היתה כאן גם מעין התרחקות בינו לבין הכהנים לבית עלי. ונתגלגלו הדברים שלא היתה באותו פרק הכרעה חד-משמעית בשדה הקרב (שם מו), וממילא לא היתה תשועת המלחמה שלמה. נוצר איפוא החשש ששאול רוצה לשמש מעין מלך וכהן (יג ט-י; יד לה)¹², כדוגמת רבים ממלכי הגוים.

המלחמה השלישית (בעמלק) נעשתה במצוות שמואל המפורשת. והוא מודיע לשאול, שמקור מלכותו איננו בבחירת העם, אלא במשיחה הראשונה שמשחו במצוות ה' (טו א). אבל במלחמת מצווה זו אין שאול מתהלך עוד לפני העם (יב ב), אלא נגרר אחריו מתוך שהוא ירא אותו ומעדיף לשמוע בקול העם מאשר בקול ה'.

אמנם ניצח הפעם שאול בשדה הקרב והציל את ישראל מיד שוסהו (יד מח), אבל נכשל במלוי תפקידו של משיח ה' החייב לשמוע — ללא ערעור וללא הרהור — בקול הנביא. שאול הכיר הפעם בצדקת הנביא, ולאחר דין ודברים ביניהם הודה בחטאו (טו כד), אבל הודאה זו באה באיחור, לאחר שכבר נגזרה הגזירה. יתר על כן, מתברר שהודאתו היתה אך מן הפה ולחון. בכך ניתק את עצמו מעל הנביא, וכדרשת חז"ל: שאול נבחר ונדחה ולא נתקרב (במ"ר ג ב), וכתב בעל העיקרים: 'שאול חטא באומנות המלכית וראוי שיאבד האומנות ההוא' (מאמר רביעי פ' כו)¹³.

שלש תקופות

שלש מלחמות אלה עומדות גם בפתחי שלש תקופות במלכות שאול: התקופה הראשונה היא תקופה של שלטון משותף של שאול עם שמואל, שמשחו למלך (י א) והיה גם רבו ומדריכו (ט כה-ו; יט כד). תקופה זו נמשכה לדעת חז"ל שנה אחת (תמורה טו ע"א), ובספור

11 וזו הפעם היחידה שהכתוב מדבר בשמחתו של שאול. השמחה השנייה שמוכיחה יהונתן אבן הזכרת מלחמת דוד בפלשתי (יט ה) לא היתה מלאה והיתה מכוונת בייחוד כלפי חוץ, ומשום כך אף לא נזכרה בפרשת גלית.

12 אם כי שעה זו שעת היתר הבמות היתה, ורבים עשו כך.

13 וכתב מ' זר'כבד (כרמלית חש"ך): שאול יוצא וידין ריקות, מאום לא נשאר לו, לא נבואה ולא מלכות. קריעת המעיל... מסמלת את הקרע בנפש שניהם: בנפש שמואל — כי טעה בבחירתו; ובנפש שאול — כי טעה מדרכו ותחת למצוא את האחרונה ולשוב אל ביתו ונתלתו, מצא מלוכה — לא לו.

פרשה זו של שלטונם המשותף הובלטו לשם סמל של טובה הלשונית 'עליה' ו'יום' ¹⁴, והיא תקופת האור והשמחה במלכות שאול ¹⁵.

התקופה השנייה פותחת במטבע של פתיחה, שכמותה פותחות פרשיות של מלכים (יג א), והיא חותמת, בסוף פרק יד, בסכום כולל של מלכותו, כדרך סכומי מלכים ¹⁶. בתקופה זו שלט שאול לבדו ועסק יחד עם יהונתן בנו (יונתן הוא הפותח במלחמה) בשחרור ישראל מעול הפלשתים ובלכוד ממלכתו. עם זאת עשה שאול להשלטת תורה ומצוות (מאכלות אסורים, חרם, וראה עוד להלן), אבל, כאמור, במקום שאתה מוצא את גבורתו של שאול, שם אתה מוצא גם את חולשתו: במקום המלכתו — בגלגל — שם הוא מתבשר על בטול שושלתו. נמצא שאור חושך משמשים בתקופה זו בערבוביה, אבל עדיין רב בה האור. אין אנו יודעים בברור כמה זמן נמשכה תקופה זו (ע"י יג א ובפירושו שם) ¹⁷.

התקופה השלישית, פותחת בפרשת עמלק (פרק טו) ובקריעת המלכות משאול, שבאה כתוצאה מזלזולו במצוות החרם. והיא חותמת בדברי הנער העמלקי, המביא לדוד בצקלג את 'הנזר אשר על-ראשו ואצעדה אשר על-זרעו'. תקופה זו, הארוכה ביותר במלכות שאול ¹⁸, טבועה כולה ברושם של קריעת המלכות ממנו, ולנגד עיניו הוא צופה ומרגיש כיצד הגזירה הולכת ומתממשת במישור ההיסטורי ¹⁹. בתקופה זו מגלה שאול רפיון רוח כלפי האויבים מבחון (פרשת גלית) ומצד אחר תקיפות יתרה, כתוצאה מן הקנאה שקנא בדוד ²⁰, כלפי אויבים מדומים מבפנים (דוד, יהונתן, כהני נוב): ושמע שאול והרגני (טו ב). זו התקופה אשר בה סרה רוח ה' ממנו ובמקומה באה רוח רעה, שהיתה מבעתת אותו (טו יד). לפיכך אין הכתובים זוקפים לחובתו של שאול את מעשה נוב, אלא רק רומזים למעשה הזה, כי 'אין אדם נתפס בשעת צער' (ב"ב טז ע"ב). תקופה זו יש להגדירה איפוא כתקופה הטבועה ברושם של רוח רעה ולילה ²¹. אבל דוקא בלילה האחרון, לפני הקרב בגלבוע כשהוא לכאורה נמצא בשפל ירידתו הרוחנית ונאלץ ללכת מחופש לבית בעלת האוב בעין דור (ובלשון חז"ל: חזור ואוהב את אשר שונא) הוא חוזר למעלתו הראשונה, ומקום ירידתו

14 ללשונית 'עלה' — ראה ט יא, יג, יד, יט, כד; יג, ח; ללשונית 'יום' ו'שחר' השווה ט יב, יט, כ, כד, כו; י ב, ט. את בני עמק חוקף שאול באשמת הבקר עדיהם היום (יא א).

15 בפרשה זו — להבדיל בינה לבין סוף פרק יט — מזכיר לפני חבל הנביאים גם 'נבל ותף וחליל וכנור' (י ה). כמו"כ נזכרות בה שמחת אנשי יבש (יא ט) השמחת שאול וכל ישראל (שם טו).

16 ראה לעיל מבוא, עניני סגנון ולשון סעיף ט.

17 מכתוב זה משמע שלכאורה כל מלכות שאול נמשכה שנתיים ימים בלבד, אבל כבר פירשו רי"ד ורי"א, ששנתיים ימים אלה מכוונות עד למשיחת דוד.

18 כמה זמן נמשכה תקופה זו אין אנו יודעים, כי הכתובים אינם מונים לו שנות צער, כפירושו של רי"א: כי משעה שנמשח דוד לא נמנה מלכותו... לשאול, כי אם חיי צער בהיותו רודף לדוד, ובדעתו שה' קרע את מלכותו מעליו.

19 והשווה את דברי ר' יונתן אייבשיץ ו"ל להפטרות 'מחר חודש' ויבש המלך על-מושביו כפעם בפעם אל-מושב הקיר' (כ כה): שאול היה רואה בנבואה שיהרג, ותמיד היה מפחד ועומד לנגדו, כאילו איש אחד עומד עליו להרגו. לפיכך היה מושבו אצל הקיר, שלא יבוא אדם אחריו, ולפניו — יכול לראותו. ועוד נראה לומר לפי שדוד היה תמיד עומד לפניו ומנגן בעת שהיה רוח רעה עליו, היה שאול מתיירא פן בעת ההיא ישליך דבר מה... ויהרג אותו, לכן היה מושבו אל הקיר, ואם ישליך יגיע אל הקיר ('אבהת יונתן', חבור על ההפטרות מכל השנה, המבורג תקכ"ו-ח).

20 ועל שאול דרשו חז"ל את הכתוב בשה"ש 'קשה כשאול קנאה' — זו קנאה שקנא שאול לדוד (שהש"ר ח ו).

21 בלילה זה נתבשר שמואל שניהם ה' על שהמליך את שאול (טו יא, טו); בלילה מבקש שאול להכות בדוד (יט י), ובאותו לילה (שם יא) הוא שולח מלאכים לתפוס את דוד. 'וכל הלילה' הוא מתנבא כשהוא 'ערים' (כלומר פשט את בגדי המלכות) לפני שמואל (שם כד). בלילה היתה השיחה האחרונה בינו לבין דוד (כו יז-כה), ובלילה הוא הולך לבעלת האוב בעין דור (כח ח, כ, כה).

נהפך לו למקום עלייתו מחדש. הוא שומע בקול הנביא (המת), מקבל על עצמו את הדין ואינו מהרהר אחריו ובוש ממעשה נוב (ראה פירושו). הוא מתעטר בסמלי מלכות, שלא שמענו עליהם כל ימי מלכותו, והולך כמשיח ה' עם בניו לקדש את שם ה'. את עלייתו זו תאר ר' שמעון בן לקיש: באותה שעה קרא הקב"ה למלאכי השרת ואמר להם: בואו וראו בריה שבראתי בעולמי... וזה שיוורד למלחמה וידע שהוא נהרג נוטל בניו עמו ושמוח על מידת הדין שפוגעת בו (תנחומא אמור ב, ויק"ר כו ז, ועוד). ונמצא שחביבה היא מיתתו של שאול יתיר מחייו (מד"ש כג); 'מחר אתה ובניך עמי': 'עמי' — במחיצתי (!) (ערוכין נג ע"ב).

שלש התנבאויות

המשיחה נותנת למלך (וכן לכהן) גוון של קדושה ('ומשחת... וקדשת'). ואין קדושה אלא בקרבה לה' ('בקרבי אקדש'). וקרובי ה' עשויים לזכות גם ברוח ה'. ואכן ברוח ה' זוכים המושלים האידיאליים בישראל, החל ממושה ויהושע תלמידו וכלה במושל האידיאלי מגזע ישי בנבואת ישעיהו פרק יא. רוח ה' זו כוללת: רוח חכמה ובינה, רוח עצה וגבורה, רוח דעת ויראת ה' (שם שם) 22. ופה מקום להעיר שבתוית-הרגשת הנבואה — ויהיה תוכנה מה שיהיה — יש משום נועם וששון 23, רק מי שזכה לה פעם יכול להעיד על נועמה ולחוש בצער העדרה. שאול זכה לחויה נבואית ביום משיחתו: עמ-נבאים נבא (י יא). הכתובים מספרים על שלוש התנבאויות שהתנבא שאול. פעמים בפרהסיה (י יא); יט כג-כד), ואחת בצניעה, בינו לבין דוד (יח י). מסתבר שהראשונה היתה טובה לו, והודיעה, או רמזה לו ולישראל, על מלכותו, ואילו שתי האחרות רעות היו לו ולמלכותו. ואולם הכתובים מודיעים לנו, שבשעה שנמשח דוד סרה רוח ה' מעם שאול: ובעתתו רוח רעה מאת ה' (טז יג-יד). ונחלקו פרשנים קדמונים וחוקרים חדשים בטיבה ובמהותה של 'רוח רעה' זו. יש אומרים שזו היתה 'מחלת נפש', שדכאה ודככה אותו, ומלאה את כל ישתו פחדים ובעתות, ועל רקע מחלת נפש זו יש להסביר את מלחמותיו באויביו המדומים מבפנים; ויש אומרים שאין להסביר את כל מעשיו המחרים בדרך זו, אף על פי שלקה ב'מחלה של מידת העצבון וכעס' 24, שהרי בפרשת גלית (ש"א יז), בפרשת עין גדי (ש"א כד), ובפרשת עין דור (ש"א כח) אין זכר לרוח הרעה.

על כל פנים יש משום טרגיות בעובדה, שהוא אנוס לעשות מעשים שידע מראש שיכשל בהם, ואנוס הוא ללכת בדרך שידע מראש שתוליך אותו לאבדון. ואין הוא יכול למצוא מוצא ממצוקתו, ואין הוא יכול לחדול ממעשיו שאין להם סכוי להצליח; הוא היה הרודף והנרדף כאחד, הוא ההורג וההורג (ר"י בכרך, מה בין שאול לדוד, עמ' 32). ועוד נראה לנו לפרש ש'רוח-רעה מאת ה'' (טז יד; יט ט) או 'רוח-אלהים רעה' (טז טו), משמעותה שתוכן התנבאותו השתנה מטוב לרע, כמשתמע מן יח י, ושאול התחיל להתנבא

22 והשווה רמב"ם, הלכות יסודי התורה, פרק ז הלכה א: 'ובעת שתנוח עליו הרוח תתערב נפשו במעלת המלאכים, הנקראים אישים ויהפך לאיש אחר, ויבין בדעתו, שאינו כמות שהיה, אלא שנתעלה על מעלת שאר בני אדם החכמים, כמו שנאמר בשאול: 'והתנבית ונהפכת לאיש אחר'.

23 השווה יר' טו טז; יח ג ג והשווה עוד תה' נא יג-יד; איוב מב ה-ו.
24 'העמק דבר' לריק' ב א-ב.

לעצמו ולשושלתו רעה ובעתה, כפירושו של ר"י אייבשיץ: היה רואה בנבואה שיהרג 25. ואפשר שמשמעותה של הרוח הרעה הוא סלוקה של הנבואה ממנו, שבצער העדרה יכול, כאמור, לחוש רק מי שזכה לה פעם. נמצא שסלוקה של הרוח הטובה היתה לו לאות שה' סר מעליו, ותחילת ההתגשמות של קריעת המלכות ממנו 26. לו זכה — ולו זכינה אנו — אפשר שהיה שאול נמנה על הנביאים שנבואתם נכתבה לדורות, אבל כיון שלא זכה, היתה נבואתו לו לעצמו בלבד, והיא הפכה למשל: הגם שאול בנביאים (י יא; יט כד).

שופט ומרשיע

שתי בקשות בקשו, כידוע, ישראל מן המלך שימלוך עליהם: (א) שישפוט אותם, (ב) שילחם את מלחמותיהם. וכבר ביארנו שיש בלשון 'שפט' משמעות של הנהגת העם בשעת שלום ובשעת מלחמה, ויש בה משמעות של שפוט, דון כפשוטו וכמשמעו. ואכן מצאנו את שאול יושב בדין, ודן אם יחיד, או עם עבדיר-שריו (שאול ובית דינו) בדיני מלך 27. בכל המקרים הוא פוסק לחומרה. באשר ליונתן בנו נאלץ היה לוותר על בצוע גור דינו בגלל מחאת העם (יד מד-מה), ובאשר לדוד הצליח יונתן לבטל לשעה את גור הדין שגור, בנמוק שיהא זה חטא בדם נקי (יט ד-ו). לעומת זאת בפרשת נוב, לא שעה שאול למחאתם של 'עבדי המלך' שביטאו את מחאתם בסרבם להשמע להוראתו ולפגוע בכהני ה', והוציא להורג לא רק את הכהן שחשדו כי נתן את ידו לדוד, אלא גור דין מות גם על כל עיר הכהנים ('מאיש ועד-אשה וגו'), למען ישמעו ויראו כל ישראל. גם את דוד וגם את נוב דן שאול כדין מורדים במלכות (השווה יהושע א יח) לפיכך אין הכתובים מגנים את שאול במפורש על כך 28. לשבחו של שאול אולי יש לומר שלא העניש את עבדיו שסרבו לפגוע בכהני ה'.

כיוצא בזה נאמר על שאול גם ביחס לגוים: ובכל אשר-יפנה ירשיע (יד מז). ואף על פי שלשון 'ירשיע' עמומה בכתוב זה 29, לא זוהי ממנה משמעות לשון הרשעה האמורה בפרשת שופטים (דב' כה א), על דרך הכתוב בסוף נבואת עובדיה: ועלו מושעים בהר ציון לשפט את הר עשו וגו'.

נמצאנו למדים שנעימה של הרשעה עזה נתלוותה לכל המשפטים ששפט שאול. ואילו בסכומי מלכות דוד נאמר: ויהי דוד עשה משפט וצדקה לכל-עמו (ש"ב ח טו), כלומר דוד הוא שכונן את היסודות אשר עליהם מושחתת מלכות ישראל השומרת את דרך ה' (השווה בר' יח יט). וראה עוד להלן בפרק על דוד.

25 ראה הערה 19.

26 על רקע זה אפשר לדעתנו להבין את הצעת עבדיו למצוא לשאול 'איש ידע מנגן בכנור, והיה בהיות עליך רוח-אלהים רעה ונגן בידו וטוב לך' (טו יח), דוגמת בקשת אלישע בשעת סלוק הנבואה ממנו (מ"ב ג טו והשווה עוד בר' מה כז — מו ד).

27 כך הוא דן את יונתן בנו (יד מד), את דוד (יט א) ואת אחימלך ואת אחיו כהני נוב (כב ט-טז).

28 אך חז"ל מונים בפרוש את נוב בין החטאים שחטא שאול (ויק"ר כה ח), וראה עוד רלב"ג 'תועלת' ל"ד בסכומי לש"ב א (דבריו בסוף פרק כא), הסובר 'כי היה שאול כלי להשלים מה שיעד ה' יתברך' ולפיכך לא גנחו הכתוב במפורש על מעשה נוב.

29 השווה 'העמק דבר' לפ' בלק על הפסוק 'וחציו ימחץ' (במ' כד ח): שאול היה רק מחליש ומרשיע את שכנגדו, ודוד היה כובש ומעמיד נציבים שלו באדום ובמואב ובכל האומות שכבש.

שאל היה מדקדק במצוות, ובלשון חז"ל היה 'ירא חטא' (פס"ר טו; מד"ש יז)³¹ ואף השתדל להשליטן בקרב ישראל: הוא אוסר את האכילה על הדם גם בשעת חרום ומלחמה (יד לג)³¹, מקפיד על חרמות שהחרים בשעת המלחמה (שם כד ואילך) ועל דיני טומאה וטהרה (כ כו). לפני היציאה בקרב הוא מקריב קרבנות ובונה מזבח³². הוא מכריז את האובות ואת הידעונים מקרב הארץ (כח ט), וחז"ל אמרו עליו: שבימיו לא נעשתה עבודה זרה בישראל (במ"ר ח ד).

לוכד את המלוכה, מבססה ומרחיבה

שאל השתמש בכשרון רב בזכויות שהעניק לו 'משפט המלך' (ח יא-יז) ועלה בידו 'ללכוד' את המלוכה (יד מז) ולהטיל את מרות המלכות על עם שהיה במשך תקופה ארוכה אמון על חרות המעשה ('איש הישר בעיניו יעשה'). עובדה היא כי לאחר שכל ישראל קבלוהו למלך עליהם, לא מצאנו נסיון למרד כלשהו נגדו. בידי שאל עלה לגייס את העם כולו למערכות המלחמה שלחם³³, ובמקום גדודים של 'מתנדבים בעם' הבאים 'לעזרת ה' בגבורים' משבטים שונים (ובשום פעם לא מכל השבטים), הוא מקים לראשונה בתולדות ישראל צבא קבע מבחורי ישראל³⁴. על צבא הקבע ועל צבא 'המלואים' מופקדים שרי אלפים ושרי מאות (כב ז) השווה יז יח), ובראשם — שוב לראשונה בתולדות ישראל — שר צבא (יד נ). שאל גם יסד עיר בירה וקרא את שמו עליה (גבעת שאל)³⁵, כשפקידי המלכות מכונים על שמו 'עבדי שאל'³⁶.

שאל לחם בכל אויבי ישראל מסביב (יד מז-מח), בסס, ואף הרחיב את גבול ישראל הן בעבה"י המזרחי, הן בירכתי הנגב, והן בירכתי צפון, והן במרכז הארץ (ראה לעיל פרק 'בין ישראל לבין גויי הארצות'). פעלו בתחום זה היה רב, עד שאף מותו ותבוסת צבאו בהר הגלבוע לא היה בהם כדי לזעזע את אשיות הממלכה שיסד.

יא. דוד

אדם המעלה

זכה דוד יותר מכל אדם אחר במקרא, יותר מן האבות ואף יותר ממשה רבנו, לתאור נרחב של מעשיו, משעה שנמשח בסתר בית אביו ועד לימי זקנתו, עד ליומו האחרון. רובו של ס'

30 והשווה עוד האמור בפס"ר שם: אוכל חולין בטהרה, מכובד ממונו על ישראל (ראה יא ז), ושקל כבוד עבדו ככבוד עצמו (ט ה) והיה בן תורה.

31 וראה עוד רמב"ם הלכות מלכים ח הלכה א.

32 יד לה; יג ט-ו והשווה טו טו. ומסתבר שלאחר חרבנה של נוב בנה שאל את הבמה הגדולה בגבעון (השווה דה"א כא כט; ובחיים קיח ע"ב וראה ז' יעבץ תולדות ישראל, חלק א, עמ' 127).

33 במלחמת בני עמון משתתפים 330,000 איש (יא ח), ובמלחמת עמלק — 210,000 איש (טו ד).

34 ש"א יג א-ה; יד נד ועוד.

35 בעקבותיו הלך דוד שקרא את שמו על מצות ציין (ש"ב ה ז, ט).

36 ראה ש"א יח ה; כב ז, ט, יז; ש"ב ט ט ועוד.

שמואל — יותר משלושים פרק — עוסק בדוד בלבד, או בעיקר בדוד, וכיוצא בזה עוסקים בו עוד כעשרים פרק בדה"י (דה"א יא-כט), המקבילים רק בחלקם לס' שמואל. ספר שלם (מגילת רות) עוסק ביחוס אבותיו, וספר שלם (ס' תהלים) נקרא על שמו. ועל אלה יש להוסיף הרבה מקראות המדברות בו ובמלכותו, הן בס' מלכים והן בשאר ספרי הנביאים והכתובים, ושמו נזכר במקרא יותר מאלף פעמים¹.

בס' שמואל נאמרו הרבה דברי הערכה על דוד ועל פעלו שעשה לדורו ולדורות, החל מן ההערכה המסיחה לפי תומה של אחד מהנערים בחצרו של שאל (ש"א טז יח), וכלה בהערכות הנביאים עליו². אבל יותר ממה שנאמר במפורש בהערכות הישירות עליו עולה מן ההערכות העקיפות האצורות בספורי המעשים שהרבו לספר עליו, ואחרון אחרון — הרבה אנו למדים מדבריו שלו.

דמות דוד, כפי שהיא עולה מן הכתובים, רבת אנפין היא, איש קטבים, בעל תכונות הרחוקות זו מזו מן הקצה אל הקצה, דמות יחידאית בתולדות ישראל ובתולדות האדם. איש תואר ואהוב, יודע נגן ומשורר הקודש — מזה, וגבור חיל ומצביא מנצח — מזה; עניו וחסיד — מזה, וחכם מדינה ומייסד ממלכה רבתי — מזה; קשה וקשוח — מזה, ורך ורגשני — מזה³; ועל כולם איש ירא ה', הבוטח בו, ואיש הרוח, מניח את היסודות — תרתי משמע — לבית העולמים — מזה, ומקים עולה של תשובה — מזה⁴.

דרך חייו של דוד היתה מלאה תחתיתים, ומעלות ומורדות היו בה. לעתים קרובות היה נתון במסבות שכל אדם אחר לא היה מסוגל לעמוד בהם. וידע לכלכל מעשיו בכל מאורעות חייו בהשכל, בתבונה ובדעת. נתנסה בנסיונות קשים ביותר, ועמד בכולם, רק באחד מהם נכשל. תמיד נשאר נאמן למשיחתו וליעדו: משיח ה' על נחלת ה'. לא נטש דרכי חסידות, ענוותנות ויראת ה' גם בהיותו נרדף על ידי שאל, גם בהיותו עם חיל אכיש מלך גת⁵. גדולתו לא קלקלה את השורה ולא העבירה אותו על ענוותנותו, וראוי לומר עליו את האמור על יעקב: כִּי-שְׂרִית עִם-אֱלֹהִים וְעַם-אֲנָשִׁים וְתוֹכַל (בר' לב כח).

הכתובים בס' שמואל מעטו בתיאור פרשיות העליה והגדולה המדינית שבחייו, אבל הרבו בתיאור פרשיות היסורים והתלאות שהתייסר והתנסה בהן⁶. כי בפרשיות אלו בא לידי גלוי

1 א' אבן-שושן בקונקורדנציה החדשה לתנ"ך מונה את שם דוד 1023 פעם.

2 ש"א טו כח; כח יז; ש"ב ז ה-יז; ח טו ועוד. על הערכות אלה יש להוסיף את שירת הנשים, שהדיה הגיעו אף לפלשת (ש"א יח ז; כא יב; כט ה), הערכת העם עליו (ש"א יח טו; ש"ב ה ב; יט יא; כא יז וראה עוד ש"א כב יד; כה כח), הערכת יהונתן עליו (ש"א יט ד) והערכת שאל עצמו עליו (ש"א כד יז-יט; כו כא).

3 קשה היה במלחמותיו (השווה ש"ב ח ב; יב לא; ועל דרך השירה — שם כב מג; והשווה דה"א כב ח: ...דם לרב שפכת ומלחמות גדלות עשית... כי דמים רבים שפכת ארצה לפני, ועוד), ואילו ביחס לבניו אמנן ואכשלום היה רך ביותר. והשווה עוד את דבריו: אנכי היום רך ומשוח מלך (ש"ב ג לט).

4 ובלשון המדרש: גבורה תורה וענוה, שלשתן נמצאו בדוד (שוח"ט לתה"י כח). והשווה עוד בן-סירא ב'שבח אבות העולם': כי כחלב (ח"ת צוריה) מורם מקדש / כן דוד מישראל: לכפירים שחק כגדי / ולדובים כבני בשן: כנעוריו הכה גבור / ויסר חרפת עולם: ... בכל מעשהו נתן הודות / לאל עליון בדבר כבוד / ... נגינות שיר לפני מזבח / וקול מזמור בנגלים תיקן / נתן לחגים הדר / ויתקן מועדים שנה בשנה: ... ויתן לו חק ממלכת / וכסאו הכין על ירושלם (מהד' סגל, עמ' שכג/ד).

5 גם בהיותו אצל אכיש הוסיף ללחום 'מלחמות ה' (ש"א כה כח; כו ח-יא: ל כו).

6 יהודה אליצור הכחין בספורי המעשים, כפי שהם ערוכים בספרנו, שתי תקופות, ובכל אחת מהן שלשה שלבים. התקופה הראשונה — משנמשח עד שנחמלך; התקופה השנייה — משנחמלך ועד ימי האחרונים.

שלושת השלבים הראשונים הם: א) ש"א טו יח — הם פרקי עלייתו המפתיעה; ב) שם יט-כ כא — הם פרקי המעבר מקרבה לחצר המלכות למצב של נודד הנרדף על נפשו; ג) שם כא — עד סוף ש"א, הם פרקי יסורים, תלאות וסבל.

מלא דוד 'האדם המעלה', כלשונו של בעל דה"י (דה"א יז יז), או 'המשובח שבמלכים' בלשון חז"ל⁷. עם זאת לא קפחו הכתובים את האדם (= הצד האנושי) שבדוד, כאחד העם מישראל, ולפיכך אצורים בספורים המדברים במעשיו לקח לכל אדם ואדם, לדורותיו.

מוצא משפחתו

דוד היה בן שבט יהודה, אשר עליו ניבא יעקב: לא-יסור שבט מיהודה ומחקק מבין רגליו (בר' מט ט). שבט זה היה ראשון לדגלים, ראשון לחונכי המשכן, ראשון לכיבוש הארץ וראשון לנחלה.

משפחת דוד ישבה באפרת, היא בית לחם יהודה, והתייחסה אל פרץ בן יהודה (ראה סוף רות). ועל נחשון בן עמינדב, הנשיא ביהודה: ומוצאתיו מקדם מימי עולם (מ"כ ה א). אביו היה מגדולי המקום, ובימי שאל היה זקן בא באנשים (ש"א יז יב וראה פירוש)⁸, אלא שלא כשאל היה במשפחתו 'דופי' מסוים, כמראה פגם, זו אם זקנתו — רות — שמוצאה היה ממואב (השווה דב' כג ד-ז), ועל כך כנראה המשיכו לרנן עוד בימי דוד⁹.

איש תואר ואהוב

כאשר הובא דוד מן הצאן אל שמואל סיפר עליו הכתוב: והוא אדמוני עיניים וטוב ראי (ש"א טז יב). גם הנער בחצר שאל¹⁰ ציין נוי: ואיש תאר (שם שם יח)¹¹, ותוכו כבדו¹².

שלושת השלבים האחרונים הם: א) ש"ב א-ד — פרקי מעבר מחיי נודד ונודף למעמד של מלך; ב) שם ה-ח (ואולי גם ט) — פרקי עליה מופלאה לדרגה של מלך גדול בישראל הכובש את ירושלים ומעביר הארון אליו חוכה שה' יכרות עמו ועם ביתו ברית עד עולם; ג) ומפרק י ואילך, כמעט עד סוף הספר — פרקי חלואות, שפל, בויונות וצרות. נמצא שבתקופה השניה קדם שלב המעבר לשלב העליה הגדולה, אבל הצד השווה בתאור זה הוא הצמצום, שנהגו הכתובים בחיבור שלי העליה, כנגד האריכות שאחזו בה בחיבור שלי היסטוריה והתלאות. ראה מאמרו 'דוד בן ישי בחיר האדם' (קובץ 'הגוף האדם וייעודו', הוצ' המחלקה לחרבות חורנית, תשכ"ז עמ' רנט-רע) וקצת בגירסה אחרת: 'דוד, יעוד ומסד', (מולד, גליון 173-174, טבת תשכ"ג; 'החוט המשולש', הוצ' המשפחות וחברי הכנות, תשל"ג, עמ' 178-186).

7 ולא נתקרה דעת חז"ל עד שהשווהו למשה 'המשובח שבנביאים' ואמרו: אתה מוצא כל מה שעשה משה עשה דוד: משה הוציא את ישראל ממצרים ודוד הוציא את ישראל משעבוד גליות; משה עשה מלחמות בסיון ועוג, ודוד עשה מלחמה עם כל סביביו שנאמר בו: כי מלחמות ה' אדני נלחם (ש"א כה כח); משה מלך על ישראל ועל יהודה שנאמר: ויהי בישרון מלך (דב' לג ה); ודוד מלך על ישראל ועל יהודה: משה קרע לישראל את הים ודוד קרע לישראל את הנהרות, שנאמר: בהצותו את ארם נהרים וגו' (תה"ס ב); משה: בנה מזבח ודוד בנה מזבח: זה הקריב זה הקריב: משה נתן חמשה חומשי תורה לישראל... דוד נתן חמשה ספרים; משה ברח לישראל ב' ארשרי' וגו' (דב' לג כט), ודוד ברח את ישראל ב' ארשרי' שבתהלים (שוח"ט לתה"א).

7* בדברי דוד 'מי אנכי ומי חיי משפחת אבי בישראל כיהיה חתן למלך' (ש"א יח יח) יש לראות רק בטוי ללשון ענותנות מופלגת. והשווה דברי שאל: הלוא בן-ימיני אנכי מקטני שבטי ישראל וגו' (שם ט כא).

8 ואפשר שלחבר פגם זה מכונת קריאת ראשי שבטי ישראל לדוד: הננו עצמן ובשרך אנחנו (ש"ב ה א). המזכירה לנו את דברי החכמים לאגריפס: אחינו אתה, אחינו אתה (מ' סוטה סוף פרק ז).

9 לדעת חז"ל: 'אחד מהנערים' = המיוחד שבנערי שאל, היה דואג האדומי. ולדעתם התכוון דואג להטיל קנאה בלב שאל (סנהדרין צ"ב ע"ב).

10 בשאל לא נאמר תואר אלא 'גבה', מעין 'דוגמא של מעלה'. אבל מסתבר שגם דוד היה גבוה, שאלמלא כך לא היה שאל מלבישו במלחמת האלה את מדיו שלו.

11 יש אומרים שנוי של דוד ופיו שימשו דוגמא לתאור הדוד שבשיר השירים (שם ה-טו): דוד צח ואדום ('אדמוני') גדול מרבבה ('דוד ברבבתי') עיניו כיונים ('עינים') מראהו כלבונן בחור כאדום ('טוב ראי... ואיש תאר')... שפתותיו שושנים... חכו ממתקים ('ונעים ומרות ישראל')... זה דוד וזה רעי ('ותנה לרעך לדוד'). וראה עוד ד"ש שפירא, 'ארוחים' — עיוני מקרא ופרקי הגות — מוסד הרב קוק, תשל"ז, עמ' 179-182, שהוסיף עוד מקבילות.

וכענין השם דוד, שמשמעו אהוב, זכה הוא לאהבת הכל, ולא היה בביזוי ובחרוף שחרפוהו יחידים כדי לפגום באהבה זו. אהב אותו שאל: ויאהבהו מאד (שם שם כא). ואהבה עזה זו חורה ונתעוררה בלבו כאשר נפרד ממנו לאחרונה: ברוך אתה בני דוד, גם עשה תעשה, וגם יכל תוכל (שם כו כה); אהב אותו יונתן בנו 'אהבת נפש' (שם כז יז וכן שם יח א, ג), ואהבה זו דימה דוד לאהבת נשים: נפלאה אהבתך לי מאהבת נשים (ש"ב א כו), ובלשון חז"ל: אהבה שאיננה תלויה בדבר (מ' אבות); אהבה אותו מיכל בת שאל (ש"א יח כ), האשה היחידה במקרא שנאמר עליה שאהבה איש; אהבו אותו נשים ושרו: הכה שאל באלפיו ודוד ברבבתי; ואהבהו אותו כל ישראל: וכל-ישראל אהב את-דוד (שם שם טז). וגם נכרים חבבוהו: ידעתי כי טוב אתה בעיני כמלאך אלהים (שם כט ט ועי' עוד ש"ב טו כא). וגם אויביו השלימו עמו ונתקיים בו מאמר בנו החכם: ברצות ה' דרכי-איש גם-אויביו ישלם אתו (מש' טז ז).

יודע נגן ונעים זמרות ישראל

דוד היה מפורסם כיחיד נגן מהולל עוד מימי נעוריו; אצל שאל נגן דוד בכנור (ש"א טז כג), והביא לו טובה ורווחה (שם). בשעת העלאת הארון לירושלים הוסיף דוד כלי נגינה נוספים (ש"ב ו ה, טו)¹², ומסורת בידי עמוס הנביא שהמציא דוד כלי שיר מרובים (עמ' ו ה) והנהיגם בעבודת בית ה', הם הם 'כלי-שיר דוד איש האלהים' (נחמ' יב לו; וראה עוד דה"ב כט כו-כז). אין נגינה בכלי ללא שירה המתלווה לנגינה, ואין שירה ללא נגינה¹³. אל נכון ליווה דוד את נגינתו בשירה ולעתים גם במחול סוער (ש"ב ו יד). דוד הירבה לנגן והרבה לשיר ולהתפלל לה'¹⁴. בס' תהלים שייסד נקראו הרבה מזמורים בשמו. גם בספרנו נשתמרו כמה מתפלותיו ושירותיו. מתפלותיו הגדולות נזכיר כאן את התפילה שהתפלל לפני אהל ה' לאחר ששמע מפי נתן את החזיון על ביתו (ש"ב ז יח-כט). ראשיתה של התפלה — ענוות רוח מופלגת, אמצעיתה — תהלה לבורא עולם שבחר בישראל עמו עד עולם, וסיומה — אמונה ובטחון, לברכת ביתו לעולם. את בטחונו בה' וברחמי בטא במאמרו הידוע: צר-לי מאד, נפלה-נא בידה', כירבים רחמו, וכיד-אדם אל-אפלה (ש"ב כד יד).

משירותיו נזכיר כאן את שירתו הגדולה היא 'שירת דוד' (ש"ב כב)¹⁵. שירה שיש בה מסוד השגחת ה' עליו ועל עמו ישראל, ומדברי בינה והגות בדרכי ההשגחה. בספר שמואל נכללו גם שלוש קינות שקונן דוד¹⁶, וכולן מצוינות בשגבן הפיוטי, ומועזות את נפש שומען.

12 מקצת מכלי נגינה אלה נזכרים גם אצל חבל הנביאים שבגבעת האלהים (ש"א י ה).

13 השווה שם טו כ-כא: ותקח מרים... את-התף בידה ותצאן כל-הנשים אחריה בתפים ובמתלות, ותען להם מרים שירו לה' וגו'. וכן בש"א יח ו-ז: ותצאנה הנשים מכל-ערי ישראל לשור (קרי: לשיר) והמתלות... בתפים בשמחה ובשלשים, ותענינה הנשים המשחקות ותאמרן וגו'.

14 מפתיע הדבר שלא זכרו הכתובים שום חפלה שהתפלל שאל.

15 שירה זו נאספה — בשנים מסוימים — גם בס' תהלים (מזמור יח) והמכילתא (מסכתא דשירה, לפ' בשלח, מהד' הארואויטן-רבין, עמ' 116) מונה אותה בין עשר השירות שנאמרו בעולם: השביעית שאמר דוד, ובעל תרגום שה"ש מונה אותה שמינית: השירה שמינית אמר דוד מלך ישראל... בנבואה לפני ה'.

16 אחת על שאל ויהונתן בנו (ש"ב א יז-כז), אחת על אבנר בן נר שר צבא בית שאל (שם ג לג-לד) ואחת שקונן על אבשלום בנו (שם יט א-ה). וראה לעיל פרק ב, עניני סגנון ולשון, סעיף טז.

זכה דוד ומזמוריו נהפכו יסוד לחפילת ישראל, וגם אומות העולם שמים בפיהם את מזמוריו בתפילותיהם. וכשם שנגינתו הביאה לשאול רוחה 'וטוב לו', כך מביאים מזמוריו תפילתו זה כמה אלפי שנים רוחה וטובה לכל נפש נענה, ולכל נפש המתרפקת על אלהיה: נעים זמירות ישראל!¹⁷.

גבור חיל, איש מלחמה ומצביא

וכשם שהיה דוד מפורסם כיודע נגן, כך היה עוד מימי נעוריו גבור נודע באומץ לבו ותושיחו. החוש הצבאי היה טבוע בו מטבע ברייתו (השווה ש"א יז כח). עוד לפני בואו לחצר שאול התהלכו ספורי גבורה על מאבקיו עם חיות רעות שבאו לטרוף כבשים מעדרו (שם שם לד-לו), ולעת זקנתו משכנע חושי את אבשלום וחבר מורדיו באמרו להם: אתה ידעת את-אביך... כרב שכול בשדה ואביך איש מלחמה... כי-ידע כל-ישראל כי-גבור אביך (ש"ב יז ח-י). היה יוצא בראש הלוחמים, כן בימי שאול¹⁸, וכן משהיה מלך, עד שנשבעו אנשיו: לא- תצא עוד אתנו למלחמה ולא תכבה את-נר ישראל (שם כא יז)¹⁹. דוד היה לא רק גבור חיל ואיש מלחמה, אלא גם מפקד מעולה ומצביא מעולה.

מפקד מעולה — היודע להקים גדוד של צבא מאנשים, שהיו בהם גם מקצות החברה (ש"א כב ב)²⁰, ביניהם גם בני בליעל (שם ל כב)²¹, ומחנכם למשמעת ולעקרונות מוסריים (שם כד ז; ל כה). וגדוד זה עמד בנאמנותו לדוד בכל המסבות, הם הם 'עבדי-דוד' (ש"ב ב יג ואילך), הם הם 'אנשי דוד' (שם כא יז)²².

מצביא מעולה — שאינו מאבד את עשתנותיו לעולם. וכבר במעשה צקלג, לאחר שהתחזק בה' אלהיו (ש"א לו ו) התגבר בו כוחו, רדף ללא הפוגה אחר השושים, הכם והציל מידיהם את כל הרכוש, ואף שלל מהם כל רכוש שלהם. משמלך על ישראל ויהודה הראה את כל כישוריו הגאוניים כמצביא על צבאות רבים²³. ובאמצעות חיל רגלי לחם נגד חיל הרכב

17 א. והשווה שוח"ט לתה" סא ג (מהד' באבער 306) על הכתוב 'אגורה באהלך עולמים': וכי עלה על דעתו של דוד להיות חי עולמים, אלא אמר דוד לפני הקב"ה: יהי רצון מלפניך שיהיו שירות וחשבנות שלי נאמרין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות לעולם: כמו דוד דוד.

ב. שם דוד בא גם בכרכה שלפני פסוקי דמורה: ובשירי דוד עבדך.

18 ש"א יח יג, טז; ש"ב ה ב.

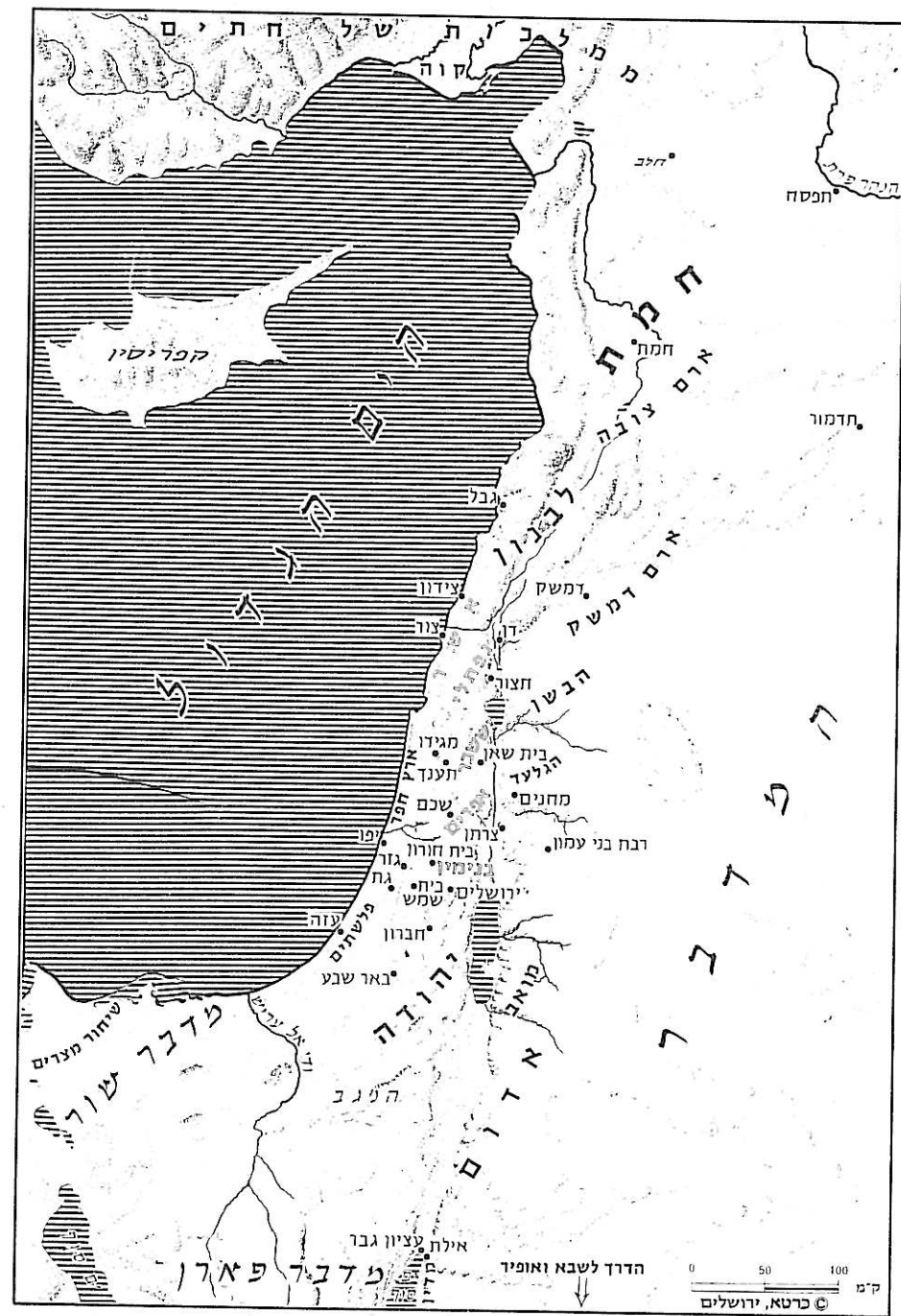
19 במדבר אבשלום לא נתנו לו אנשיו לצאת לקרב באמרם: לא תצא... לא-ישימו אלינו לב... כי-עתה כמנו עשרה אלפים (ש"ב יח ג).

20 לימרי נפש' הנזכרים שם השווה שופ' יח כה.

21 שלא כשאול שצבאו היה מובחר (ש"א יג ב; יד נב; כד ב; כו ב), ושרתו בו בני המשפחות המיוחסות בישראל וביניהם גם אחי דוד (ש"א יז ג). ואין פלא שהיו אלה נאמנים לו בעת הצורך עד מות: וירא נשאי-כליו כי מת שאול ויפל גסי-הוא על חרבו וימת עמו (שם לא ד-ה). רק פעם אחת בלבד מצאנו ש'עבדי המלך' של שאול סרבו למלא פקודה שנראתה בעיניהם שלא כתורה וכמסור (שם כב יז).

22 על מסירתם של האנשים לדוד מפקדם מעיד מעשה הגבורה של שלושת מביאי המים מן הבאר אשר בבית לחם הכבושה (ש"ב כג יג-יח). אמנם היו גם משברים חולפים, כגון כאשר האשימוהו במחלל צקלג ובקשו לסקלו: כי-מרה נפש כל-העם איש על-בנו ועל-בנתיו (ש"א לו ו).

23 דוד טיפח את הצבא שיסד שאול, הוסיף עליו מחלקות צבא מובחרות, הן מישראל ('שלושים הגבורים') והן מבין הגוים ('הכרתי והפלת' והגתים) ומחלקות מלוואים — מכלל שבטי ישראל. אלה הן 'המחלקות הבאה והיצאת חרש בחרש לכל חרשי השנה' (דה"א כו).

מפת ממלכת דוד

של הממלכות הארמיות שבצפון ונצחן. ועלה בידי דוד להקים ממלכה רבת, שהשתרעה מגבול מצרים ועד נהר פרת.²⁴

וכושר זה לא עזבו גם בימי זקנתו, כשהיה אנוס לדכא את המרד שבראשו עמד בנו האהוב אבשלום. אין ספק שהשמועה על המרד הדגימה ודכאה אותו, אולם, כדרכו התחזק דוד בה' אלהיו ולאחר שמסר דינו לשמים, נקט מיד בתכסיסים צבאיים, החל מפקודתו הראשונה לברוח מירושלים (ש"ב טו יד), העיר הבצורה למופת, ארגון מחנות הלוחמים שלו, וכלה בבחירת שדה הקרב, כיער אפרים שבעבה²⁵ המזרחי. 'על סף הזקנה עמד איפוא דוד במלוא כחו, האכזבה המרה לא הכריעה אותו אלא עוררה בו שפע כחות'.²⁵

עניו וחסיד

וכשם שהיה דוד גבור חיל ואיש מלחמה בשדה הקרב כך היה גבור מלחמה ביצרי אדם. וכבר אמרו חז"ל: כל הגדול מחבירו יצרו גדול הימנו (סוכה נב ע"א). הוא דוד הענו בנעוריו: מי אנכי ומי חיי משפחת אבי בישראל כי-אהיה חתן למלך (ש"א יח יח וראה שם כד יד), והוא דוד הענו בשיא גדולתו: והייתי שפל בעיני וגו' (ש"ב ו כב); מי אנכי אדני ה' ומי ביתי כי הביאתני עדי-הלם (שם ז יח). גם בשעת מרידת אבשלום אין הוא חפץ שהארון ילווה אליו. הוא מבקש להשיבו לירושלים ומודיע ברבים מתוך ענוות רוח והכנעה בפני הקב"ה: ואם כה יאמר לא חפצתי בך, הנני יעשה-לי כאשר טוב בעיניו (שם טו כו). ונאמנים עלינו דבריו בתה' מזמור קלא: לא-גבה לבי ולא-רמו עיני ולא-הלכתי בגדלות ובנפלאות ממני.²⁶

זכה דוד לקיים את מצוות התורה: לבלתי רוס-לבבו מאחיו (דב' יז כ) ותלה את כל הגדולה שבאה לו לא בזכות עצמו כי אם בזכות ישראל: וידע דוד כי-הכינו ה' למלך על-ישראל, וכי נשא ממלכתו בעבור עמו ישראל (ש"ב ה יב).

דוד חסיד היה; חסיד כמשמעו בלשון חז"ל, אדם העושה מעשים לפנים משורת הדין והמנהג מבלי שיצפה לגמול עבורם. וחסיד לפי עיקר משמעותו במקרא, שהוא נאמנות ללא סייג לבעל בריתו ושבועתו (דב' לג ח-ט; תה' נה ועוד). חסידות זו — על שתי משמעויותיה — לא פרש ממנה כל ימי חייו. דוד לא שלח ידיו בשאול אף על פי שבמנהגי אדם, ואף מצד הדין, רשאי הנדרף להרוג את רודפו. וכי-ימצא איש את-איביו ושלחו בדרך טובה (ש"א כד יט)? אומר שאול בנעימה של תמיהה והודיה.

24 העירו רבים, כי התהוותה של ממלכת ישראל רבתה זו נתאפשרה מתוך כך שימי שאול, דוד ושלמה חלו בחקופה שנכלמה התפשטות של המעצמות הגדולות דאו (מצרים, בבל, אשור וחת). אבל אין בעובדה זו כדי לקפח במשהו את כושרו הצבאי והמדיני של דוד שידע להסתייע ולהפיק את כל התועלת מהמציאות ההיסטורית של זמנו. וראה עוד לעיל פרק 'בין ישראל לבין גויי הארצות'.

25 י' מהלמן, עח לדוד, עמ' 230.

26 א. וכן דרשו בשו"ט: לא גבה לבי — בשעה שמשחני שמואל, ולא רמו עיני — בשעה שהרגתי את גלית, ולא הלכתי בגדלות — בשעה שהעליתי את הארון, ובנפלאות ממני — בשעה שהחזירני למלכותי.
ב. דוד סרב כידוע להענות להצעת אבישי שבקש להסיר את ראש שמעי בן גרא אשר קללו 'קללה נמרצת' בפרהסיא: כה (קרי) יקלל כי (קרי) ה' אמר לו קלל את-דוד ומי יאמר מדוע עשיתו כן (ש"ב טו י)? — ומסר את דינו לשמים.
ג. לא מצאנו שהתעטר דוד במור שאול, שהובא אליו משדה הקרב (ש"ב א י). ורק כעבור ימים רבים התעטר בעטרה שלקח שלל בעמון (שם יב ל).

יתר על כן, שניהם — גם שאול וגם דוד — יודעים למי ניתנה המלכות, אלא שאול מסרב לקבל דין שמים ובפועל לוחם הוא לא רק בדוד אלא גם בה' שקרע את הממלכה ממנו ונתנה לרעהו הטוב ממנו (ש"א טו כח; כח יז). דוד עבדו הנאמן של ה', 'דוד עבדי' (ש"ב ג יח; ז ח), צריך היה להיות שותף להקב"ה בהסרת הממלכה²⁷, ולהשתדל במעשה לקיים את הדבר הזה. אלא שסרב דוד להיות שותף במעשה זה; ולימדנו כאן אחד מכללי החסידות הגדולים אשר נתבטא ב'משל הקדמני': מרשעים יצא רשע וידי לא תהיה-כך (ש"א כד יג).²⁸

מעשה המערה (ש"א פרק כד) ומעשה גבעת החכילה (שם פרק כו) היו מן הנסיגות הגדולים ביותר שעמד בהם דוד. ואם על מעשה המערה ניתן לומר שהיה בו מן ההפתעה לדוד, כי לא עלה בדעתו שעלול שאול להכנס לתוכה יחידי, הרי במעשה גבעת החכילה הפגישה בין דוד לבין שאול היתה מתוכננת (שם כו ד-ה).

זאת ועוד: בפרק הזמן שבין שני המעשים נשתנתה המציאות מן הקצה אל הקצה. שם היה דוד עדיין חתן המלך וראה בשאול את חותנו²⁹, ואילו כאן אירע המעשה לאחר ששאול הפקיע את קדושיה של מיכל לדוד, ונתנה לאחר (שם כה מד). ובכך הודיע שאול ברבים שאין בדעתו לקיים את ההבטחות לדוד ונחושה החלטתו להלחם בו.

אף כאן נדמה היה לכול שה' עצמו מבקש מדוד שיהיה שותפו למעשה הקמת מלכות דוד: ויאמר אבישי אל דוד סגר אלהים היום את-אויבך בידך (שם כו ח). ואכן המצב שהיה נתון בו באותה שעה מחנה שאול, על שומריו וראשיו, היה בו מן המפתה והדורש עשה מעשה הרצוי לך ולא להים: ... ואין ראה ואין יודע ואין מקיץ, כי כלם ישנים, כי תרדמת ה' נפלה עליהם (שם שם יב). דוד אמנם יודע את הדרישה הזאת: וה' ישיב לאיש את-צדקתו ואת-אמנתו, אשר נתנך ה' היום ביד ולא אביתי וגו' (שם שם כג), אבל אינו נענה לה. יתרה מזו: שם, במעשה המערה, נתבקש דוד לעשות את המעשה בעצמו; ואילו כאן מבקש אבישי להתנדב ולעשות את המעשה במקומו (שם ח), ואף על פי כן סירב דוד.

דוד נשאר נאמן לשבועה שנשבע לשאול (ש"א כד כב), אם כי שאול עצמו בטלה למעשה על ידי שהפקיע קדושי מיכל ועל ידי שהמשיך לרדפו. דוד מוציא להורג את הנער המבשר, שהביא לו סמלי מלכות שאול, ואת רוצחי איש בשת, מתחרהו לכסא המלכות. על שאול ויונתן בנו הוא קושר מספד וקיינה ועל איש בשת הוא אומר: איש צדיק (ש"ב ד יא). וכן נאמן דוד לשבועה שנשבע ליהונתן בן שאול (ש"א כג יח; ש"ב כא ז) והוא מושיב את מפיישת בנו בין הסועדים על שלחנו ומחזיר לו את כל שדה שאול (ש"ב ט ז). וגם כשנודמנה לדוד הודמנות נאותה, בפרשת הגבעונים, לסיים את היריבות עם בית שאול, שגם לפי דברי מפיישת היו כולם 'אנשי-מות' לו (שם יט כט והשווה עוד שם ד ח)³⁰, הוא עמד בנאמנותו לשבועתו שנשבע ליונתן, ובית יונתן הוסיף להתקיים עד ימי שיבת ציון ועד בכלל³¹. מבחינה זו היה דוד יחיד בין כל מלכי קדם, ששמר את חסדו ושבועתו לבני בית המלכות שקדם לו ולא

27 השווה דברי אנשיו אליו: 'הנה היום אשר-אמר ה' אליך הנה אנכי נתן את-אויבך בידך וגו' (ש"א כד ד).

28 כלל שניתן אולי גם לפרשו ע"י מאמר חז"ל: מגלגלין זכות ע"י זכאי חובה ע"י חייב (שבת לב ע"א ועוד).

29 הוא גם מכנהו עוד שם בשם 'אבי' (ש"א כד יא).

30 בית שאול (שמעי בן גרא ואנשיו) נתנו ידם למרד אבשלום. גם שבע בן בכרי היה קרוב למשפחת שאול (ראה פירוש).

31 ראה רשימות הייחוסין בדה"א סוף הפרקים ח ו-ט.

הרגם³². דוד שמר אמונים גם לשבועתו שנשבע לבת שבע (מ"א א כט-ל), ומתוך קיום שבועתו זו נפרד מן העולם.

דוד גומל חסד היה גם לנכרים (ש"ב י ב) וגם לישראל (שם יט לד-לט). הוא מברך את ה' על שמנע ממנו, גבור המלחמה, לבוא בדמים ומהושע ידו לו, כי חיי אדם היו בעיניו קדש (שם כג יז), ועשית דין לעצמו נחשבה לו לרעה (ש"א כה לג, לט). היה מחמיר על עצמו ובא בדין עם נפשו. גם כאשר כרת את כנף מעיל שאול: ויך לבדוד אתו (שם כד ה), היה מודה בכשלונו ונוטל על עצמו את האחריות למעשיו ולומד מהם מוסר השכל³³.

נכון דבר וחכם מדינה

'ונכון דבר' אמר עליו נער שאול ו'חכם כחכמת מלאך האלהים לדעת את-כל-אשר בארץ' (ש"ב י כ וראה שם יט כח), אמרה עליו האשה החכמה מתקוע.

ובמשמעות 'נכון דבר' גם חכמת המדינה והממשל. עמד בעקביות על עקרונותיו, אבל היה משתכנע מדברי יושר ותבונה ומשנה את דעתו בהתאם³⁴.

חכמתו ופקחותו (ש"א כג כב) סייעו בידיו לשמור על טוהר לבו גם כשהיה נתון במצבים מדכאים, משפילים ומכילים. אף בהיותו נדח ומסתתר (שם כו יט) ועומד בשרות מלך נכרי שהיה אויב עמו, הוסיף להלחם 'מלחמות ה'', עם שהוא מערים על איש חסדו (שם כז יא). בדין יכלו כל שבטי ישראל לומר לו בפניו: גם-אחמול גם-שלשום בהיות שאול מלך עלינו אתה הייתה המוציא (קרי) והמביא את-ישראל (ש"ב ה ב). לשון אחרת משעה שמשחו שמואל למלך, וביתר דיוק החל ממלחמת גלית — הוא ממלא בפועל תפקיד מלך, היוצא ובא לפני העם (ש"א יח טז; כה כח)³⁵.

בשעת הצורך נהג דוד בקשיחות עם ממלכות אויבות ומלכים שלחם בהם (ש"ב ח ב; יב לא) אך ידע לנהוג גם במתינות (השווה יחסו לארונה היבוס, לעמון ולמלך גת), וגם לקשור קשרי ידידות ואחוה עם כמה מהממלכות השכנות (כגון: גשור, צור וחמת). כאמור, ניצל דוד את המצב המדיני ששרר באותו זמן במרחב של 'עבר הנהר' והקים ממלכה רבת³⁶. אף הוא יסד פקידות ממלכתית ומינה נציבים על הארצות הכבושות (ש"ב ח ו, יד).

זכה איפוא דוד שהושיעו ה' בכל אשר הלך (שם שם וראה עוד שם ג יח), החל ממלחמת גלית (ועי' ש"א כג ה) וכלה בכבוש ממלכות עבר הנהר (ש"ב ח; סוף י; מ"א ה א-ד). ונתקיים בו: ואהיה עמך בכל אשר הלכת ואכרתה את-כל-איביך מפניך ועשתי לך שם גדול כשם הגדלים אשר בארץ (ש"ב ז ט); מגדול (קרי) ישועות מלכו ועשה-חסד למשיחו לדוד ולזרעו עד-עולם (שם כב נא). בימיו זכה ישראל — לאחר תקופה ממושכת של מלחמות ועננים שענוהו בני עולה — לשכן תחתיו באין רוגז (שם ז י).

32 א. וכן נהג אבימלך שהרג את כל אחיו (שופ' ט ה, יח); השווה דברי דוד על אבשלום בנו: לא-תהיה-לנו פליטה מפני אבשלום (ש"ב טו יד) והשווה עוד שם יג יל: מ"א א יב. גם בתי המלכות בישראל, לאחר שנחלגה מבית דוד, נהנו להשמיד ללא רחם את כל בני בתי המלכות שקדמו להם.

ב. ובאשר לשבועה שנשבע דוד לשמעי: לא חמות (ש"ב יט כד), ועליה לא קרא שם ה', יש לומר שכונתו היתה שלא ימות על ידו.

33 וכן דרשו חז"ל: הרואה דוד בחלום יצפה לחסידות (ברכות נו ע"ב).

34 השווה ש"א כה לב-לה: ש"ב יט ט.

35 במלכותו הודה בפועל גם שאול, אוהבו ורודפו (ש"א כג יז; כד כ; כה כה).

36 ראה לעיל הערה 24.

ועוד: דוד שידע, כאמור, לטפח את צבא ישראל על אלפיו, מחלקותיו וגבוריו וללמד בני-יהודה קשת', ידע היטב שאין התשועה בחיל בחרב ובסוס מלחמה בלבד, אלא בה' המושיע את ישראל. דבר זה שכן דוד החל ממלחמת גלית: ... כי-לא בחרב ובחנית יהושיע ה', כי לה' המלחמה ונתן אתכם בידו (ש"א יז מז) וכלה במזמורי תהלים: איך-המלך נושע ברב-חיל, גבור לא-ינצל ברכ-כח; שקר הסוס לתשועה, וברב חילו לא ימלט (תה' לג טז-יח); הבה-לנו עזרת מצר ושוא תשועת אדם; באלהים נעשה-חיל והוא יבוס צרינו (שם ס יג-יד = קח יג-יד) ועוד הרבה³⁷; כי-המלך בוטח בה' ובחסד עליון בל-ימוט (שם כא ח)³⁸.

מושל באדם צדיק מושל יראת אלהים

'יהי דוד עשה משפט וצדקה לכל-עמו' (ש"ב ח טו), וירושלים עיר בירתו נהיתה לסמל של 'קריה נאמנה מלאתי משפט צדק ילין בה' (יש' א כא)³⁸, והוא עצמו נהיה לאב-טיפוס של מלך הרועה את העם באמונה (ש"ב ה ב; ז ז-ח), כנבואת יחזקאל: והקמתי עליהם רעה אחד ורעה אתהן את עבדי דוד, הוא ירעה אתם והוא-יהיה להן לרעה (יח' לד כג)³⁹.

'עשה משפט צדקה לכל-עמו' רומז ללשון האמור באברהם: כי ידעתי למען אשר יצוה את-בניו ואת-ביתו אחריי ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט וגו' (בר' יח יט). אברהם נקרא 'ירא אלהים' (שם כב יב), והכתוב מעיד עליו: וישמר משמתי מצותי חקותי ותורתי (שם כו ה), ואכן אומר דוד על עצמו: כי כל-משפטו לנגדי וחקתי לא-אסור ממנה (ש"ב כב כג) והוא מצווה את שלמה: ושמרת את משמרת-ה' אלהיך ללכת בדרכיו לשמר חקתי מצותיו ומשפטיו ועדותיו ככתוב בתורת משה, למען תשכיל וגו' (מ"א ב ג)⁴⁰.

בכלל עשיית משפט גם מינוי שופטים וסדרי משפט מתוקנים⁴¹ וגם התקנת תקנות. בספרנו נשתמרה תקנה אחת ('חק ומשפט') שהתקין דוד בדבר חלוקת השלל בין הירידים במלחמה ובין היושבים על הכלים (ש"א ל כד-כה)⁴². דוד הוא שעשה 'משפט וצדקה' יסוד למלכות ישראל (השווה מ"א י ט = דה"ב ט ח)⁴³. מסתבר כי דמות דוד ה'מושל באדם צדיק מושל יראת אלהים' היא שרפה לעיני הנביאים בהנבאם על מלכים צדיקים, כגון הנבואה על 'חטר מגזע ישי' (יש' יא א-ה)⁴⁴, או הנבואה על 'צמח צדיק' מבית דוד (יר' כג ה-ו; לג יד-יט) ועוד⁴⁵.

37 לשונות ישועה מזכיר דוד רבות בשירתו (ש"ב כג ג, ד, כח, לו, מב, מז) ומצאנוה גם בגבוריו (שם כג י, יב). וראה עוד לענין התשועה והמושיע, ש' אברמסקי, מלכות שאול ומלכות דוד, ירושלים, עמ' 118-134 ושם בהערה 456.

38 מסתבר איפוא שהצירוב בנבואת זכריה על המלך הצדיק והנושע (זכ' ט ט וראה ב'דעת מקרא' שם) יסודה במלך הצדיק הראשון — דוד, שה' הושיעו בכל אשר הלך.

38 והשווה עוד יש' ט ז; טו ה ועוד.

38* וראה עוד ש' אברמסקי, מלכות שאול ומלכות דוד, עמ' 160-168.

39 לכתוב זה יש אולי להסמיק את כל מדרשי חז"ל על דוד הלומד תורה והלכה, ומפיצה בריבים: דוד גלי מסכתא (עירובין נג ע"א), ועי' ברש"י שם: שהיה יעב בתורה ומורה הוראות: דוד עמו' — הלכה כמותו. ומכאן גם ההלכות שנקבעו בבית דינו של דוד.

40 השווה דה"ב יט ד ואילך.

41 ולדעת חז"ל למד דוד תקנה זו מאברהם (בר"ר סוף פרשה מג, תיאודור-אלבק 424).

42 והשווה את דברי ש' אברמסקי (עמ' 141): ... המונח המורכב משפט וצדקה — הוא מקביעת היסוד של המשטר המלכותי שנחדש לראשונה בימי דוד, והיה באפשר, לציק קבע של משטר מלכות הוגן. וראה עוד את דבריו שם עמ' 139-140 על הלשון 'צדקה'.

43 וראה מאמרי 'על חזון המלך המשיח ותקופתו', 'מעיינות' ליום העצמאות, תש"ך.

43* השווה יר' כב א-ו; טו; יח' מה ט ועוד.

מניח היסודות לבית עולמים

כשם שתכנן דוד את ממלכתו ואת טיבה, כן הגה ותכנן עוד מימי נעוריו את דבר מציאת 'מקום לה' משכנות לאביר יעקב', כמשתמע ממזמור קלב, שהוא מעין מזמור אוטוביוגרפי.⁴⁴ ואכן משמלך דוד על כל ישראל וכבש את ירושלים, העביר אליה בעסק רב את ארון הברית, שישב באותה שעה 'בשדי-יער' (תה' שם), היא גבעת יערים, ועל ידי כך עשה את ירושלים לעיר הקודש והמקדש 'עדי-עד' (תה' שם יג-יד). את ארון הברית שכן באהל, שקראו גם בית ה' (ש"ב יב כ) וגם נוה (שם טו כה). והתקין סדרי עבודה (דה"א טז לז-מג) וחילק את הכהנים והלוויים למחלקותיהם לנצח על מלאכת בית ה' (שם פרקים כג-כו), כל אלה סדרים ששמשו יסוד לעבודה בבית העולמים, הן בבית ראשון והן בבית שני.

את שלל המלחמה והמנחות שקבל מהעמים הכנועים והכבושים הקדיש דוד, בדומה לשמואל הראה ושאל בן קיש ואבנר בן נר ויואב בן צרויה (דה"א כו כח), לבנין הבית (ש"ב ח יב). ואף על פי שלא ניתנה לדוד רשות לבנות את הבית,⁴⁵ הכין חמרי בנין ותכניות עבודה לבנין (דה"א כח יא ואילך). ואף זכה לבנות — על פי נביא — מזבח לה' בגרן ארונה, הוא הר המוריה (דה"ב ג א).⁴⁶ בבנין המזבח חותם ש' שמואל, ללמדך שהמקדש עמד בראש הגיגיו של דוד.⁴⁷ מכאן ואילך נתחבר בית דוד למקדש, והחולק על בית דוד חולק על המקדש, ועל מי ששיכן שמו שם (השווה מ"א יב טז; שם שם כו ואילך; הושע ג ה).⁴⁸

עבד ה' ואיש האלהים

זכה דוד לתואר הרם של עבד ה', כמו אבות האומה והנביאים⁴⁹, ודוגמת משה זכה לתואר רם זה גם בחייו וגם במותו.⁵⁰ כשם 'דוד עבדי' מכנים הנביאים את צאצאי מלכי דוד שישבו וימלכו באחרית הימים.⁵¹

'עבד ה'' הוא גם בחיר ה',⁵² איש העומד בסוד ה' (עמ' ג ז והשווהו לבר' יח יז). זכה דוד שמיד עם משיחתו תצלח עליו רוח ה': מהיום ההוא ומעלה (ש"א טז יג). 'רוח ה'' זו עשויה אמנם להתפרש 'רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראת ה'' (יש' יא ב), אבל יש במשמעה ודאי גם רוח נבואה, כמו שמצאנו ב'דברי דוד האחרנים' (ש"ב כג א-ז), שבפתחתה נאמר: רוח ה' דבר-בי ומלתו על-ל שוני, אמר אלהי ישראל לי דבר צור ישראל וגו'.⁵³

44 השווה יר' מגילה א הלכה א: מגילה (= עם חבנית בית המקדש) מסר שמואל לדוד. וכן זכרים נד ע"ב: שהיו יושבין ברמה ועוסקין בנביו של עולם (= בנין בית המקדש) היכן יבנה?

45 בספרנו סתם הנביא ולא פירש סיבת הדבר, אבל ברה"י מפורשת סיבת הדבר מפי דוד (דה"א כב ח-י).

46 את גורן ארונה סרב דוד לקבל מבעליו בחינם, אלא קנאו, דוגמת מערת המכפלה. בדרכי שלום ובסוף מלא.

47 והשווה שח"ט לתה' סב ד: אמר לו הקב"ה אף על פי שאין אתה בונה אותו, הואיל וחשבת לבנותו, על שמך אני כותבו, שנאמר מזמור-שיר חננת הבית לדוד. לשלמה אינו אומר, אלא לדוד, למה? — שחשב בלבו לבנותו, הא למדנו כל מי שמחשב מצוה, אף על פי שנאנס ולא עשאה, הקב"ה מעלה עליו כאילו עשאה.

48 וראה עוד סעיף 'מקדש וכהונה' במבוא.

49 ראה לעיל בפרק 'משטר והנהגה' הערה 49-50.

50 ראה לעיל בפרק 'משטר והנהגה' הערה 51.

51 ראה לעיל בפרק 'משטר והנהגה' הערה 52.

52 איתן האזרחי מקביל בחירי לעבדי: כרחי בריחי לבחירי נשבעתי לדוד עבדי (תה' פט ד).

53 בכמה מזמורי תהלים נרמז שזכה דוד לגלוי שכינה (תה' טו יא; יז טו; כו ד). ומשחטא ונסחלקה ממנו רוח הקדש התפלת ואמר: אל-תשליכני מלפניך ורוח קדשך אל-תקח ממני, השיבה לי ששן, ישךך רוח נדיבה תסמכני (שם נא יג-יד)

על כן קראו לדוד בימי שיבת ציון 'איש-האלהים' (דה"ב ח יד; נחמ' יב כד, לו), כינוי שניתן לנביא (ש"א ב כז, וראה שם פירוש). וכן מצאנו בדברי חז"ל: מאן נביאים הראשונים? — אמר רב הונא זה דוד ושמואל (צ"ל שמואל דוד — הגרי"ב) ושלמה (סוטה מח ע"ב).⁵⁴ ואמנם לא הרי נבואת דוד כהרי נבואת שמואל רבו.⁵⁵ ושאר נביאי ישראל. בדרך כלל הגדירוהו חכמים בעל 'רוח הקדש': שרתה עליו שכינה (פסחים קיז ע"א).

דוד דבק בכל לבו בתורת שמואל רבו ושמע בקול ה' (ש"א טו כב) וקירב אליו נביאים⁵⁶ מראשית צעדיו (ש"א כב ה, ש"ב ז), וקבל תוכחתם בעת שנכשל.

אף הוא הרבה לשאול באורים⁵⁷ ושיתף את שרי הכהונה בשלטון⁵⁸. על ידי כך יצר דגם של הנהגה, שמדריכים אותה תופשי התורה: לשמר את-כל-דברי התורה הזאת ואת-החקים האלה לעשתם... ולבלתי סור מן-המצוה ימין ושמואל (דב' יז יט-כ).⁵⁹

מקים עולה של תשובה

כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה-טוב ולא יחטא', אמר קהלת בן דוד (קה' ז כ). גם דוד לא עמד בכל הנסיונות שנתנסה חטא⁶⁰. ואין הכתובים מכסים עליו, ומרבים לפרש את חטאיו ואת העונשים שהתיסר בגללם.⁶¹ אבל דוד, שלא כשואל, לא זו בלבד שהיה לבו אמיץ להודות בחטאו, אלא גם נטל על עצמו את האחריות למעשיו, גם במקום שיכול היה להטיל את האחריות על אחרים. אף גם נשא יסורים קשים וידע שהם ממרקים את העוון (תה' נא ה-יט).⁶¹

54 א. והשווה עוד שח"ט לתה' ג ו: אני שכבתי ואישנה: אמר דוד אני שכבתי מן הנבואה ואישנה מרוח הקדש. ב. הרמב"ם במו"נ בפרקמה מייחס לדוד את המעלה השניה בין מעלות הנבואה, וקראה רוח הקדש, היא מן סוג המתנבאים בימי משה (במ' יא כה-ז), וכן כל כהן גדול הנשאל באורים ותומים.

55 דוד ישב עם שמואל בניות ברמה (ש"א יט יח ואילך) ומסתבר שנמנה עם תלמידיו.

56 ומסתבר שהיו גם חכמים במחיצתו, אלה הם זקני ביתו (ש"ב יב יז והשווה מ"א יב ו ובר' ז יז). חכמים היו עליו גם משלי חכמה (ש"א כד יג). בחכם אחד נכשל: אחיתפל.

57 ש"א כג ב-ה: י-יג: ל ז-ח: ש"ב ב א: ה יט, כב-כה ועוד. וראה עוד בפרק 'מקדש וכהונה'.

58 ראה בסוכמי מלכותו, ש"ב סוף הפרקים ח ו-כ.

59 אין לדגם זה אח ורע בין מלכי קדם, ששמשו בכהונה גדולה, והיו מקיפים את עצמם נביאים וקוסמים שהיו מקננים את דבריהם לדעת המלך.

60 א. השווה סנהדרין קז ע"א: אמר רב יהודה אמר רב לעולם אל יביא אדם את עצמו לידי נסיון שהרי דוד וכו'.

ב. ראה עוד בפירוש ובסכום למעשה אוריה ובת שבע (ש"ב סוף פרק יב), ובסכום החטיבה (סוף פרק כ), ובסכום הספר (סוף פרק כד).

61 א. יש מאגדות חז"ל שהרחיבו כתובים אלה והגדילו את חטאיו (ראה יומא כב ע"ב: סנהדרין קז ע"א: שנפרע הקב"ה גם מגופו: סדר אליהו רבא פרק ב, מהד' מא"ש, עמ' 7).

ב. בסנהדרין צה ע"ב אמרו שדוד גרם למעשה נוב (שם קד ע"א אמרו שגם יהונתן גרם בדבר שלא הלווהו לדוד שתי ככרות לחם). וראה עוד שח"ט לתה' יח ל. וביר' חלה ב ב (וכן בספרי דב' עקב פיסקא נא) אמרו שדוד עשה שלא כחורה, שהיה מניח ספרי (=גבולות) ארץ ישראל, ומכבש ספרי חוץ לארץ (וכוונתם שכבש את ארם הנריים ואת ארם צובה, ואת היבוסים שהיה סמוך לירושלם לא הוריש). וראה עוד מד"ש כה ב ד"ה 'הצילני מדמים א'', וכמו"כ בקרו בשבת נו ע"א-ע"ב את פסקו שפסק בעניין שבין מפיכשת בן יהונתן וציבא עבדו. וכן אמרו לדוד: ואתה מדמה עצמך לשאול? (שח"ט תה' ז ב), ועוד אמרו שקטרגו מלאכי השרת לפני הקב"ה ואמרו רבונו של עולם: מפני מה נטלת המלכות משאול ונתת לדוד? (שם שם כז ב).

61 א. אחרי מעשה הדמים של שאול בנוב התחרה דוד ואמר: אנכי סכתי בכל-נפש בית אביך (ש"א כב כב).

ב. חז"ל בימא כב ע"ב למדנו שמן הפסק שפסק דוד לעצמו נתבלת רק עונש המיתה, ואילו עבור 'הכבשה' שילם ארבעתים: ילד, אמנון, תמר, אבשלום.

גם כשיסוריו במעשה אבשלום כבדו עליו ביותר והכאיבו לו ביותר, סרב להענות להצעת אבישי ולפגוע בשמע'י 'הכלב המת הזה', ואמר ברבים: כי ה' אמר לו קלל את-דוד ומי יאמר מדוע עשיתו כן (ש"ב טז ט ואילך). ועוד אפשר שבקינתו — בסיומה של המלחמה — על אבשלום קונן על עצמו ועל חטאיו שגרמו בעקיפין לחטא שחטא אבשלום ולמותו. ב'מעשה המפקד' ('ההסתה', ש"ב כד) לא זו בלבד שהתחרט על מעשהו, כמו שנאמר: ויך לב-דוד אתו (ש"ב כד י וראה ש"א כד ה), אלא גם ביקש לשאת באשמת (או: באחריות) מעשהו ולקבל עליו עונש, כמו שאמר: הנה אנכי חטאתי ואנכי העייתי, ואלה הצאן מה עשו? — תהי נא ירך בי ובבית אבי (ש"ב כד יז).

חדשו חז"ל: אמר דוד להקב"ה 'לך לבד חטאתי' (תה' נא ו), כשתהא אומר לפושעים, למה לא עשיתם תשובה, אם תקבלני כל הפושעים משלימים לך, ומסתכלין בי הכל, ואני העד אעיד שאתה מקבל את השבים (תה' שוח"ט נא ב). ועוד אמרו: 'נאם הגבר הקם עלי' (ש"ב כג א) — נאום דוד בן ישי שהקים עולה של תשובה (מו"ק טז ע"ב; ע"ז ה ע"א)⁶². ועוד אמרו: 'הוקם עלי' — שקיים עולה של תורה בעולה של מלכות (מד"ש כט)⁶³; ועוד אמרו: משעשה תשובה נכתב באיסטרטיא של מעלה ונקרא עבד ה' (שוח"ט לתה' יח ג).

הברית עם דוד וביתו

נתן המשיל בנבואתו את היחסים שבין ה' לבין המלך מבית דוד, ליחסים שבין אב לבן: אני אהיה-לו לאב והוא יהיה-לי לבן (ש"ב ז יד)⁶⁴. אולם שלא כמלכי קדם שהיו בעיניהם כאלים או לפחות כבני אלים, הרי במקרא יש בדמוי הזה בטוי לחיבה, לדאגה ולשמירה, על דרך זאת גם מכונה עם ישראל: בני בכרי ישראל (שמ"ד כב-כג וראה הושע יא א); בנים אתם לה' אלהיכם (דב' יד א ועוד).

בנבואה זו הבטח לדוד: ונאמן ביתך וממלכתך עד-עולם, לפניך כסאך יהיה נכון עד-עולם (ש"ב ז טז). ובדברי דוד האחרונים גם נתפרשה הבטחה זו: ברית עולם שם לי, ערוכה בכל ושמרה (ש"ב כג ה וראה עוד תה' פט ד-ה; קלב יא-יב)⁶⁴. ובא ירמיהו ודימה את הברית עם דוד — בדומה לברית שבין ה' וישראל — 'לחקות שמים וארץ'. וכשם שאין קיום לשמים וארץ בלי החקות שקבע ה' להם, כך אין קיום לעולם ללא ישראל וללא בית דוד: כה אמר ה' אס-לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא-שמתי. גם-זרע יעקוב דוד עבדי אמאס מקחת מזרעו משלים אל-זרע אברהם ישחק ויעקב, כי אשוב (אשיב קרי) את-שבוחם ורחמתיים (יר' לג כה-כו וראה שם פסוקים יז-כב).

בספרנו מכנים עבדי דוד את דוד 'נר ישראל' (ש"ב כא יז והשווהו אל תה' קלב יז), וגם דוד עצמו מדמה את מלכותו של המושל הצדיק לאור: וכאור בקר יורח-שמש בקר לא עבות (ש"ב

כג ד). ובס' דברי-הימים נקרא כסא מלכות דוד: כסא מלכות ה' על-ישראל (דה"א כח ה), ובקצור: כסא ה' (שם כט כג)⁶⁵.

דוד הוא האיש אשר עליו ניבא שמואל: בקש ה' לו איש כלבבו (ש"א יג יד), ואכן היה ה' עמו: ויהי דוד לכל-דרכו משכיל וה' עמו (שם יח יד)⁶⁶. המלכות שישד היא מפנה בקורות ישראל ובקורות האדם⁶⁷. ובית המלכות שישד האריך ימים, קרוב לארבע מאות וחמשים שנה, יותר מכל בית מלוכה אחר הן בישראל והן בעמים הקדומים האחרים מן הידועים לנו. לחדוש מלכות בית דוד מתפללים ישראל בכל יום, וגם מחכים לו בכל יום⁶⁸. ובהלכות מלכים קבע הרמב"ם:

המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות (בית) דוד לישנה לממשלה הראשונה, ובונה המקדש ומקבץ נדחי ישראל וחוזרין כל-המשפטים בימיו כשהיו מקדם... וכל מי שאינו מאמין בו, או מי שאינו מחכה לביאתו — לא בשאר נביאים בלבד הוא כופר, אלא בתורה ובמשה רבנו... (פרק יא הלכה א)... ואם יעמוד מלך מבית דוד הוגה בחורה, ועוסק במצוות כדור אביו, כפי תורה שבכתב ושבעל פה, ויכוף כל-ישראל לילך בה ולחזק בדקה וילחם מלחמות ה' — הרי זה בחזקת שהוא משיח. ואם עשה והצליח ובנה מקדש במקומו וקבץ נדחי ישראל הרי זה משיח בודאי, ויתקן את העולם כלו לעבוד את ה' ביחד, שנאמר (צפ' ג ט): כי-אז אהפך אל-עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה' לעבדו שכם אחד (שם, שם הלכה ד).

62 וראה מהרש"א למו"ק שם.

63 והשווה תנא דבי אליהו רבה פ' יח: בוא וראה כמה גדול כוחה של תשובה שהיא ממלכת את בני אדם וקושרת לבני אדם כתרים בראשיהם וכו'.

64 וכן תה' ב ז: ה' אמר אלי בני אתה אני היום ילדתיך. והשווה עוד דה"א יז יג: כב י: כח ו: תה' פט כו-כז ועוד.
64* על שבעת ה' לדוד מדבר כבר אבנר בן נר (ש"ב ג ט-י).